

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ
ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

(1977 - ՄԱՅԻՍ 1992)

(ԱԿՆԱՐԿ⁽¹⁾)

ԶԱԻԿՆ ՄՄԼԲԼԵԱՆ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն նախագահ ընտրուելէն ետք՝ ձիմի Քարթըրն իր նախագահական տարիներուն (1976-1980) շարունակեց իր երկրին պետական-քաղաքական այն ուղեգիծը, որ թրումընեան Վարդապետութիւն անունով հաստատուեցաւ 1947-ին։ Այսուհանդերձ՝ հայերուն հետ ունեցած իր կապերուն շնորհիւ՝ նախագահ Քարթըր Հասկացողութիւն ցուցաբերեց 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութեան նկատմամբ։ Սպիտակ Տան մէջ 16 Մայիս 1978-ին խօսած իր ճառին մէջ ըսաւ անիկա ի միջի այլոց թէ «խորապէս կը զգամ, որ իբրեւ նախագահ, վստահ պէտք է [որ] ըլլամ թէ ասիկա՝ [Հայկական Ցեղասպանութիւնը] երբեք պիտի չմոռցուի»⁽²⁾։

1978-ի աշնան՝ նախագահ Քարթըր Սէթ Մոմնեանը նշանակեց ԱՄՆի ներկայացուցիչ ՄԱԿի Ընդհանուր Ժողովին մօտ, եւ անիկա՝ այդ հանգամանքով մասնակցեցաւ ՄԱԿի Մարդկային իրաւանց Յանձնաժողովի 1979-ի 35-րդ գումարման նիստերուն։ Իր ժընեւ մեկնումի նախօրեակին Սէթ Մոմնեան յայտարարեց թէ ժընեւ կը

մեկնէր իբր ներկայացուցիչը ամերիկեան կառավարութեան, եւ թըրքական կառավարութեան յարատեւ աշխատանքին իբր հատեւանք՝ ՄԱԿի Մարդկային իրաւանց Յանձնաժողովին ենթակայ եղող Խըտրականութեան Կանխարգիլումի եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան Ենթայանձնախումբին Համար Ռուհաշիէնքիքոյի ցեղասպանութեան սկզբնական տեղեկագրի մէջէն վերցուած 30-րդ պարբերութիւնը վերահաստատելու հաստատ մտքով։ Սէթ Մոմճեան կ'աւելցնէր թէ «Սպիտակ Տան մեծաւորները խոստում տուած են ինծի Հայկական տեսակէտին թիկունք կանգնիլ եւ ես Նախագահ Քարթըրին ըսի. «Եթէ չյաջողիմ առաքելութեանս մէջ՝ այն ժամանակ ամերիկեան պատուիրակութենէն մէկ անդամ պիտի պակսի, Սէթ Մոմճեանը»»⁽³⁾։

Ճիշդէ, որ 1979-ի ՄԱԿի Մարդկային իրաւանց Յանձնաժողովի 35-րդ գումարման 1520-րդ նիստին չվերահաստատուեցաւ 30-րդ պարբերութիւնը, սակայն գետինը պատրաստուեցաւ յետագային կատարուելիք Հայանպաստ որեւէ փոփոխութեան։ Նկատի առնուեցաւ Սէթ Մոմճեանի տեսակէտը եւ 14 Մարտ 1979-ի նիստին ամերիկեան պատուիրակութեան ղեկավար Էտ Մեզվինսքի յայտնեց թէ կը բաժնէր Կիպրոսի պատուիրակին խօսքերը։ Այս վերջինը՝ Կիպրոսի պատուիրակը՝ ունեցեր էր շատ բուռն եւ Հայանպաստ արտայայտութիւն մը եւ դատապարտեր թուրք պետութեան կողմէ 1915-ին կատարուած ցեղասպանութիւնը եւ Ծնծումը զայն յիշատակող 30-րդ պարբերութեան։ Նոյն նիստին Հայանպաստ ելոյթներ ունեցան Աւստրիոյ, Խորհրդային Միութեան, ԱՄՆի, Աւստրալիոյ, Ֆրանսայի, Կիպրոսի, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի, եւ Փոքրամասնութեանց իրաւունքներու Պաշտպան Յանձնախումբի լուսուննեան կազմակերպութեան ներկայացուցիչները։ Այս բոլորին գէմ՝ թուրք գէտը՝ նավուղալիք եկաւ անակնկալի, եւ ապա ունեցաւ երկարապատում ելոյթ մը՝ իրեն ձայնակից գտնելով մէկ երկիր՝ Փաքիստանը։ Հուսկ՝ օրուան նիստին զանատացի նախագահն առաջարկեց, որ բոլոր տեղեկութիւնները փոխանցուին ՄԱԿի յատուկ զեկուցաքեր Ռուհաշիէնքիոյին, որպէսզի զանոնք նկատի ունենար իր յաջորդ տեղեկագիրին մէջ՝ միաժամանակ յայտնելով թէ կարելի չէր անոր պարտադրել տեղեկագրի փոփոխութիւնը՝ նկատի ունենալով որ յատուկ զեկուցաքերը անկախ անձնաւորութիւն մըն էր եւ ոչ ոք իրաւունք ունէր միջամուխ ըլլալու անոր գործին, սակայն կարելի էր յուսալ որ երբ անիկա կը կատարէր վերջին Հպումներն իր տեղեկագիրին՝ նկատի կ'առնէր ժողովի ընթացքին բերուած տեղեկութիւնները եւ կատարուած նկատողութիւնները։

Թուրք դէտերն առարկեցին Փաքիստանի պատուիրակութեան միջոցով։ այն ատեն գանհատացի նախագահ Պոլը Հարցը դրաւ քուէի եւ իր բանաձեւն անցաւ 15-ի դէմ մէկ քուէով։ Իր կարգին՝ ՄԱԿի Տնտեսական եւ Ընկերային Խորհուրդը 12 Ապրիլէն 16 Մայիս 1979-ի իր գումարման ընթացքին՝ 4 Մայիսին վաւերացուց ՄԱԿի Մարդկային իրաւանց Յանձնաժողովի 35-րդ նստաշրջանի ատենագրութիւնը⁽⁴⁾։

1980-ին նախագահ Քարթըր ուրիշներու կարգին ամերիկեան ներկայացուցիչ նշանակեց Հ. Բ. Լ. Միութեան Կեդրոնական Յանձնաժողովի այդ օրերու ատենապետ Խորուրդ Մարտիկեանը Մատրիտի մէջ կայանալիք Հելսինֆիի համաձայնագրերու խորհրդաժողովին, որ կայացաւ 1980-ի նոյեմբերին⁽⁵⁾։ Այսպիսով՝ նախագահ Քարթըր մնաց հետեւողական, իր պաշտօնավարութեան սկիզբէն մինչեւ աւարտը, ամերիկահայութեան հանդէպ դրական վարուելակերպ մը ունենալու իր քաղաքականութեան մէջ։ Միւս կողմէ, սակայն, հետամուտ ԱՄՆի մեծապետական շահերուն՝ ամէն ջանք թափեց, որ ԱՄՆի Քանկրեսը վերցնէր Կիպրոսի ներխուժումէն ետք Թուրքիոյ դէմ դրուած զինարգելը եւ ընդունէր Թուրքիոյ տրամադրել տարեկան 125 միլիոն տոլար արժողութեամբ դէնք ու զինամթերք՝ ինչպէս որ կ'առաջարկէր ինք։ Ի վերջոյ՝ 1978-ի հէսերուն Ամերիկեան Սերակոյար վերցուց Թուրքիոյ դէմ հաստատուած զինարգելը ճնշումին տակ նախագահ Քարթըրի, պետական քարտուղար Սայրըս Վանսի, ՆԱԹՕի ընդհանուր քարտուղարութեան եւ Արեւմտեան Եւրոպայի դաշնակիցներու։ Սերակոյարին վրան ճնշում բանեցնողները կը կը պնդէին թէ Թուրքիան պէտք չէր որ հրուէր գիրկը Խորհրդային Միութեան եւ թէ Թուրքիոյ մէջ գոնուող նաթոյական խարիսխները վերջնականապէս կորսնցնելու վտանգը կար։

Այն ատեն հայ մամուլը խարանեց ամերիկեան դիմաշրջումը։ «Փաստօրէն Ամերիկայի ուժը հիմնուած չէ բարոյական ու գաղափարական ա՛յն սկզբունքներուն եւ արժէքներուն վրայ, որոնց անունով շարունակ կը ճառեն Սպիտակ Տան վարիչները»՝ գրեց Պէյրութի Ազդակը խմբագրականով մը, եւ նոյնհետայն շարունակեց, թէ «Միացեալ նահանգները ոչ միայն թումբ չկանգնեցան Կիպրոսի բռնագրաւումին՝ այլեւ զինարգելքը ջնջելով իրողապէս մեղակից կը զառնան թրքական ներխուժումի նուրիագործումին»⁽⁶⁾։ Հակամերիկեան մամուլի պայքարը սաստկացաւ եւ իրանի Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ Ալիքը հարցնելէ ետք թէ «ինչո՞ւ պայքարում ենք Թուրքիայի եւ նրա պաշտպան ամերիկեան նոր կայսերապաշտութեան դէմ»՝ նոյն խորագիրը կրող խմբագրականով կը գրէր ի միջի այլոց,

թէ «...մեր բուն պայքարը, ուղղակի Թուրքիոյ ուժիմի ու պետութեան եւ նրա անմիջական պաշտպան Ամերիկայի դէմ է»⁽⁷⁾:

Երբ նախագահական ընտրապայքարի օրերուն ու պետութեան ձիմի Քարթը եւ Քալիֆորնիոյ նախակին կառավարիչ Հանրապետական Ռոնալտ Ռիկըն հետամուտ էին քուէներու որսորդութեան՝ նախագահական աթոռի թեկնածու Ռիկըն 15 Ապրիլ 1980 թուակիր հետեւեալ նամակն ուղղեց ԱՄՆի Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ Հայրենիքին.

«Ե5 տարի առաջ պատմութեան տարեգրութիւններուն մէջ արձանագրուեցաւ մեծագոյն ողբերգութիւններէն մին, երբ մէկ ու կէս միլիոն անմեղ հայեր, այր, կին եւ մանուկներ, ջարդուեցան Արարատի շուրջին տակ:

«Անոնց միակ «ոճիրն» էր եղած, իրենց բազմադարունուիրումը իրենց կեանքը ապրելու [որպէս] ազատ հայեր՝ դաւանելով իրենց քրիստոնէական հաւատքը, հայրենիքի մը մէջ, որ նախապէս հրապուրած էր Միջին Ասիան իր հմայքով ու հզօրութեամբ:

«Մինչեւ այսօր հայկական սփիւրքը վերականգնումի մէջ է արեան բաղնիքէն. Կրանանի, Թուրքիոյ եւ Միջին Արեւելքի տարբեր շրջաններու հայեր տակաւին կը տառապին առհաւական ատելութենէ եւ խորականութենէ:

«Սով[ետական] Հայաստանի մէջ ազատութեան համար պայքարող հայեր տակաւին կը հիւծին բանտերու եւ օտարութեան մէջ: Եւ այս երկրին մէջ հայերուն հարցը տակաւին շատ աղօտ ձեւով հասկըցուած է:

* * *

«1980-ը պէտք է [որ] ըլլայ այն ժամանակաշրջանը՝ երբ ամերիկահաստակ հայերու ձայները լսուին կառավարական խորհուրդէն ներս. պէտք է [որ] ըլլայ այն շրջանը՝ երբ ամերիկացիք եւ ազատ աշխարհի իրենց դաշնակիցները որոշում առնեն թէ 1915-ի ողբերգութիւնը ամենեւին պիտի չկրկնուի:

«Ես կը միանամ ամերիկահայ համայնքին՝ հանդիսաւոր յիշատակութեանը համար 1915-ի նահատակներուն:

Անկեղծօրէն՝ ՌՈՆԱԼՏ ՌԻԿԸ»⁽⁸⁾:

Իրանի մէջ արգելափակեալ ամերիկեան պատանդներու հարցով վարկարեկուած նախագահ ձիմի Քարթը չկարողացաւ վերընտրուիլ, եւ ԱՄՆի նախագահ ընտրուեցաւ Ռոնալտ Ռիկընը:

Նախագահ Ռիկըն անշեղ կերպով շարունակեց իր երկրին քաղաքականութիւնը Թուրքիոյ հանդէպ, ուր 12 Սեպտեմբեր 1980-ին պետական հարուածով մը Զօր. Քենան էվրեն տիրացեր էր իշխա-

նութեան, հաստատեր արտակարգ վիճակ, եւ սահմանափակեր ռամկապետական ազատութիւնները:

Նախագահ Ռիկընի իշխանութեան սկզբնական շրջանին Հայկական Դատին ի նպաստ եղան երկու պարագաներ: Իր 22 Ապրիլ 1981 թուակիր եւ 4838 թիւ յայտարարութեամբ՝ Նախագահ Ռիկըն անուղղակի կերպով կը հաստատէր նախ՝ թէ «[Հրէական ողջակիզումէն] առաջ [տեղի ունեցած] Հայկական Ցեղասպանութեան նման, եւ նման Քամպոնիական Ցեղասպանութեան որ յաջորդեց անոր, եւ բազմաթիւ այլ ժողովուրդներու [Ենթարկուած] շատ մը հալածանքներու նման՝ երբեք պիտի չմոռցուին ողջակիզումին դասերը»: Երկրորդ՝ ԱՄՆի Ողջակիզումի Յուշարձանին Խորհուրդը, որ ամերիկեան դաշնակցային անկախ մարմին մըն է՝ 30 Ապրիլ 1981-ին միահայնութեամբ որոշեց, որ «Հայկական Ցեղասպանութիւնը պէտք է ներառուի Ողջակիզումի Թանգարանի Յուշարձանին մէջ»⁽⁹⁾:

Մեծ Եղեռնի 66-րդ տարեդարձի օրերուն, 28 Ապրիլ 1981-ին, Ամերիկեան Քանկրեսին մէջ բազմաթիւ ծերակուտականներ եւ ներկայացուցիչներ ունեցան Հայանպաստ արտայատութիւններ, որոնք հրատարակուեցան Քընկրէշընը Ռէքըրտին մէջ: Ներկայացուցչական Տան մէջ այդ օրուան աղօթքը կատարեց Միացեալ Նահանգներու Արեւմտեան Թեմմի Առաջնորդ Վաչէ Արք. Յովսէքիեանը, եւ բերանացի ելոյթ ունեցաւ ներկայացուցիչ Ճորճ Տանիէլսընը, որ իր խօսքերը եզրափակեց՝ «Մենք բնաւ պիտի չմոռնանք, աշխարհը բնաւ պիտի չմոռնայ 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը՝ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութիւնը»⁽¹⁰⁾ յայտարարութեամբ:

ԱՄՆի Խորհրդային Միութեան մօտ դեսպան Արթըր Հարթմէնը Խորհրդային Հայաստան այցելեց 30 եւ 31 Մարտ 1982-ին, որուն ընթացքին նախ բարձրացաւ Միծեռնակարերդի Եղեռնի Յուշարձանը եւ ծաղկեպսակ մը գետեղեց հոն՝ անմար կրակին առջեւ: Խորհրդանշական արարք մըն էր իր կատարածը⁽¹¹⁾:

Անիսիստ մնացին ամերիկեան քաղաքականութեան հիմնական դրոյթները: 1981-ի Դեկտեմբերին ամերիկեան պաշտպանութեան քարտուղար Քէսփըր Ռւայնալըրկըրը յայտարարեց թէ Ռւաշխնկթընն ամբողջութեամբ զօրավիդ կը կանգնի Նախոյի անդամ Թուրքիոյ: Մեկնարանութեան չի կարօտիր յստակ ու մեկին այս յայտարարութիւնը: Յաջորդ տարին՝ 1982-ին Թուրքիան եւս Միացեալ Նահանգներէն ստացաւ 400 միլիառ տոլարի օժանդակութիւն մը. առաւել՝ ԱՄՆի պաշտպանութեան ենթաքարտուղար Մայքըլ Լորենզոյի գըլխաւորութեամբ ամերիկեան պատուիրակութիւն մը 25 Յունուար 1982-ին Անգարայի մէջ սկսաւ թրքական բանակին զինական օժանդակութիւնները աւելցնելու կարելիութիւններուն քննութիւնը⁽¹²⁾:

2 Օգոստոս 1982-ին ԱՄՆի Պետական Քարտուղարութեան Պիլըքըն պաշտօնաթերթը հրատարակեց «Հայկական ահարեկչութիւն — Ուրուագիծ մը» խորագիրով գրութիւն մը՝ սպառնալիքի վերլուծութեամբ զրադող Ապահովական Գրասենեակի խմբակէն էնտրիւ Քարզընի ստորագրութեամբ։ Այդ գրութիւնը կը ներկայացնէր Հայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակին եւ Հայկական Ցեղասպանութեան Արդարութեան Մարտիկներուն զինեալ պայքարը 1975-էն 1982-ի միջոցին ու կը շեշտէր թէ անոնք «ստանձնած են պատասխանատութիւնը 170 դէպքերու, որոնք կը ներփակեն սպանութիւնը թուրք 21 դիւանագէտներու եւ կամ անոնց ընտանիքի անդամներուն»։ Գրութիւնն իր աւարտին ունէր ծանօթագրութիւն մը, որ մեծ աղմուկ բարձրացուց նոյնիսկ Ամերիկեան Մերակոյտի կարգ մը անդամներուն մօտ։ Անիկա կ'ըսէր թէ «որո՞վհետեւ 1915-ի Փոքը Ասիրյ պատմական դէպքերուն արձանագրութիւնը տարտամ է, Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղարութիւնը չընդունիր այն ենթադրութիւնները, թէ թրքական կառավարութիւնը ցեղասպանութիւն գործած է հայ ժողովուրդին դէմ։ Հայ ահարեկիչները այդ ենթադրութիւնները կ'օգտագործեն, մասսամբ արդարացներու համար իրենց տեսական յարձակումները թուրք դիւանագէտներու եւ թրքական հաստատութիւններու դէմ»⁽¹⁸⁾։

Իսկապէս ընդվկեցուցիչ էր «Ենթագրութիւններ» որակել 1915-1923 տարիներուն հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, երբ նոյնինքն Ամերիկեան Պետական Քարտուղարութեան արխիւնները, եւ Ամերիկեան Մերակոյտի եւ Ներկայացուցչական Տան ատենագրութիւնները փաստացիօրէն կը վկայէին հակառակը։ Կոստանդնուպոլսոյ ամերիկեան դեսպան Հէնրի Սորկընթոյի գաղտնի տեղեկագիրներն ու հրապարակային յուշագրութիւնները արդէն բաւարար բարձրադրագալ փաստեր էին։

Ծանօթագրութեան դէմ արդար ընդվկումը ամերիկահայ գաղութին եւ բողոքը կարգ մը ծերակուտականներու ստիպեցին Պիլըքընի խմբագրութիւնը, որ 1982 Մեպտեմբերի յաջորդ թիւով հրատարակէր ծանօթութիւն մը, թէ ««Հայկական ահարեկչութիւն — Ուրուագիծ մը»» յօդուածը, որ լոյս տեսաւ Պիլըքընի Օգոստոս 1982-ի ահարեկչութեան յատկացուած թիւին մէջ, անհրաժեշտարար չ'արտացոլացներ արտաքին գործերու նախարարութեան պաշտօնական դիրքը, եւ յօդուածին վերլուծական մեկնարանութիւնները կը պատկանին միմիայն հեղինակին»⁽¹⁹⁾։

Ընդառաջելով հայկական կազմակերպութիւններու կատարած դիմումներու՝ ԱՄՆի Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլ, վերի «ճշդում»էն ետք, 9 Դեկտեմբեր 1982-ին նամակ մը գրեց

Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղար Ճորճ Շուլցին՝ խնդրելով որ Պետական Քարտուղարութիւնը գրաւոր կերպով յստակացնէր իր գիրքը 1915-1923 թուականներու Մեծ Եղեռնի առընչութեամբ։ Ի պատասխան այս հարցապնդումին՝ Պետական Քարտուղարութեան Հանրային Յարաբերութիւններու փոխ քարտուղար եւ խօսնակ Ճան Հիուզ ջանաց 28 Յունուար 1983 թուակիր գրութեամբ մը մեղմացում մը կատարել Պիւլըլնի Օգոստոսի ծանօթագրութեան մասին՝ առանց յստակօրէն սահմանելու Պետական Քարտուղարութեան գիրքը⁽¹⁵⁾։ Իր ստացած պատասխանն անբաւարար նկատելով՝ 8 Փետրուար 1983-ին Թամըս 0'նիլ Ճան Հիուզին ուղղեց երկրորդ նամակ մը, ուր կը յայտնէր թէ գոհ էր որ Օգոստոսի ծանօթագրութիւնը «ո՛չ ճիգ մըն է [ը] ներկայացնելու արտաքին գործերու նախարարութեան դիրքը, եւ ոչ ալ՝ քաղաքականութեան փոփխութիւն մը»։ Եւ կ'աւելցնէր թէ յուսացած էր որ պատասխանը կ'ըլլար «աներկգիմի եւ յստակ յետսկոչում մը այդ ծանօթագրութեան, ինչպէս եւ վերահաստատում մը Հայկական Ցեղասպանութեան իրականութեան»։ Այսուհանդերձ՝ անիկա կ'եզրակացնէր թէ Պետական Քարտուղարութիւնը չէր փոխած իր գիրքը «Հայկական Ցեղասպանութեան պատմական ճանաչումին [հանդէպ], ինչ որ վերջերս վերահաստատուցաւ նախագահ Ռիկընի թիւ 4838 յայտարարութեամբ»⁽¹⁶⁾։

8 Ապրիլին պատասխանելով 0'նիլին՝ Ճան Հիուզ կը յայտնէր թէ «ոչ յօդուածն ու անոր ընկերացող ծանօթագրութիւնը եւ ոչ ալ ծանօթագրութիւնները նպատակ ունէին ներկայացնելու Միացեալ Նահանգներու քաղաքականութիւնը։ Ո՛չ ալ անոնք կը ներկայացնէին փոփխութիւն մը Միացեալ Նահանգներու քաղաքականութեան մէջ։ Քաղաքականութեան մասին յայտարարութիւնները որոնք հանրային արձանագրութեան մաս կը կազմեն՝ հոն ալ կը մնան եւ ինքնայայտեն»⁽¹⁷⁾։

Մեծ Եղեռնի 68-ամեակին առթիւ ելոյթ ունենալով ծերակուտականներուն առջեւ՝ ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս 0'նիլ անդրադաւ վերի նամակին եւ յայտնեց թէ «պէտք չկայ ըսելու թէ այս յետսկոչումը չի կրնար ամբողջութեամբ ջնջել այն մեծ վնասը որ պատճառուած է յիշեալ յօդուածով»։ Այսուհանդերձ՝ ան վերստին կը շեշտէր «կարեւորութիւնը Քանկրեսին կողմէ այս հարցին արուելիք ուշադրութեան, եւ տեւականօրէն եւ աշալլջօրէն հսկելու որ Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերող պատմական արձանագրութիւնն ու քաղաքականութիւնը ըլլան իրաւ ու ճշգրիտ արտայայտութիւնը հայ ժողովուրդի պատահածին։ Մինչեւ այն ատեն որ մենք,

Քանկրեսի մէջ գտնուողներս, կը շարունակենք աչալուրջ մնալ, վստահ եմ թէ իրապէս պատահածը քողարկելու որեւէ փորձ պիտի չյաջողի»⁽¹⁸⁾:

ԱՄՆի Քանկրեսի հայ անդամ Զարլզ Փաշայեան նոյն օրն իր խոսած ճառին մէջ նշեց ի միջի այլոց թէ ԱՄՆի Քաղաքական Գործերու պետական փոխ քարտուղար Լորընս Իկրլպըրկը ըստ 21 Ապրիլ 1983 թուակիր իր նամակով գրեթէ բառացի կերպով կ'արտագրէր ձան Հիուզի գրածը Օ՞նիլին եւ կ'աւելցնէր թէ ԱՄՆը «կը շարունակէ խորապէս մտահոգ ըլլալ համակարգուած ճիգերովը ահարեկչական որոշ խումբերու՝ 1915-ի ողբերգական դէպքերը իբրեւ պատճառաբանութիւն գործածելու թուրք զիանագէտներու, [եւ] Թուրքիայէն ներս եւ աշխարհի վրայ թուրքերու սեփական եւ հանրային գործունէութիւններուն դէմ կատարուող ահարեկչութիւններուն», որոնք «զօրաւոր եւ ամենէն խիստ կերպով կը դատապարտէ»: Որպէս եզրակացութիւն՝ Իկրլպըրկը կը յայտնէր թէ Պետական Քարտուղարութիւնը կը ծրագրէր Պիւլըթընի յօդուածէն յառաջացած «այս ցաւալի հակամարտութիւնը» փակելու համար Պիւլըթընի յաջորդ թիւին մէջ հրատարակել հետեւեալ ծանօթութիւնը.

«Պիւլըթընի Օգոստոս 1982-ի թիւին մէջ լոյս տեսած «Հայկական ահարեկչութիւն — Ռւրուագիծ մը» յօդուածը, անոր ընկերացող ծանօթութիւնն ու ծանօթագրութիւնները միտումը չունէին ըլլալու Միացեալ Նահանգներու քաղաքական յայտարարութիւնները: Ո՛չ ալ անոնք կը ներկայացնէին որեւէ փոփոխութիւն ամերիկեան քաղաքականութեան մէջ»⁽¹⁹⁾:

Մինչ այդ ամերիկեան քաղաքականութիւնը շարունակուեցաւ թրումընեան Վարդապետութեամբ հաստատուած ուղեգիծով նախոյի իր դաշնակից եւ նորհրդային Միութեան սահմանակից Թուրքիոյ հետ:

1982-ի Նոյեմբերին ԱՄՆի Կեդրոնական Գաղտնի Սպասարկութեան (Սի. Այ. Էյ.) պետ Ռւիլիմ Քէյսի այցելեց Թուրքիա եւ տեսակցեցաւ Թուրքիոյ պատերազմական նախարար Հալուք Պայուլքենի հետ եւ զանազան հարցերու շարքին՝ անոր հետ քննարկեց «Հայկական ահարեկչութիւնը»: Արդէն, 7 Հոկտեմբերին, Անգարայի մէջ գումարուեր էր Թուրք-ամերիկեան զինուորական ժողով մը՝ պատերազմական նախարարութեանց ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ: Ամերիկեան պատուիրակութիւնը գլխաւորեր էր Պաշտպանութեան փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Փըրլ: Ժողովն ետք յայտարարուեցաւ թէ Ամերիկեան Կառավարութիւնը համաձայնած էր Թուրք իշխանութիւններուն հետ ի՛ր իսկ ծախսովը արդիականացնել Թուր-

քիա գտնուող զինուորական տասը օդակայանները, աւելցնելով թէ օդակայանները «Նախոյի ուժերուն կողմէ պիտի օգտագործուէին միմիայն անհրաժեշտութեան մը պարագային»։ Այս բոլորին ի տես՝ Թուրքիոյ արտաքին գործերու նախարար իլթեր Թիւրքմեն յայտարարեց թէ «Թուրք-ամերիկեան յարաբերութիւնները ո՛չ մէկ ատեն այսքան լաւ եղած են»⁽²⁰⁾։

Օդային տասը ուազմախարիսխներու արդիականացման Համաձայնագիրը ստորագրուեցաւ Պրիւքսելի մէջ 1982-ի Դեկտեմբերի սկիզբը, որմէ անմիջապէս ետք մամուլը հաղորդեց թէ «դիւանագիտական աղքիւրներ նշեցին, թէ շատ ուազմախարիսխներ պիտի կատարելագործուին, որոնց մէջ Թուրքիոյ արեւելեան կողմը գտնուող Պաթմանի եւ Վանի խարիսխները, որոնք ուազմական կարեւորութիւն կը ներկայացնեն խորհրդային եւ իրաքեւիրանեան սահմաններուն մօտ գտնուելնուն [Համար]։ Նախ պիտի բարեկարգուի Սինոպի խարիսխը, որ կը գտնուի Սեւ Ծովուն եղերքը։ Յայտարարութեան մէջ յիշուածէ նաեւ թէ նոր խարիսխ մը պիտի կառուցուի Սուշի մէջ»⁽²¹⁾։

Մինչ Թուրքիա կը գօրացնէր իր կապերը ԱՄՆի հետ՝ աչքէ չէր հեռացներ բարեկամական կապեր պահելու կարելիութիւնը Խորհրդային Միութեան հետ եւ Պրիւքսելեան Համաձայնութեան ստորագրութեան օրն իսկ, «զուգագիպութեա՞մբ» թէ «խորամանկութեամբ», թուրք արտաքին գործոց նախարար իլթեր Թիւրքմեն այցելեց Խորհրդային Միութեան վարչապետ Ալեքսէյ Թիխոնովին՝ Մոսկուայի մէջ»⁽²²⁾։

1983-ի կէսերուն թուրք կառավարութիւնն ու մամուլն սկսան հրապարակաւ մտահոգութիւն յայտնել ապահովութեանը Համար Թուրքիոյ արեւելեան նահանգներուն եւ առաջ քշել այն տեսակէտը թէ շրջանը «ուազմագիտական շատ կարեւոր դիրք մը ունենալով Հանդերձ՝ պէտք եղած կերպով պաշտպանուած չէ[ր] դրացի երկիրներու» դէմ⁽²³⁾։

1983-ի Յունիսին ԱՄՆի պաշտպանութեան փոխ նախարար Ռիչարդ Փըրլն այցելեց Անգարա՝ մասնակցելու Համար Թուրք-ամերիկեան հասարակաց ժողովին։ Ժողովի ընթացքին Ամերիկայի պետական ներկայացուցիչը Համաձայն գտնուեցաւ որ զինաշինական եւ օդանաւային արտադրութեան ճարտարարուեստական կեղրոն մը հաստատուի Թուրքիոյ մէջ։ Փըրլ յայտնեց թէ կառուցելի տասնմէկ օդակայաններէն նախապատուութիւն պիտի տրուին Մուշի եւ Վանի օդակայաններուն, որովհետեւ արեւելեան նահանգներուն «արդիականացումը Թուրքիոյ պաշտպանութեան մեծապէս պիտի նպաստէ։ Մենք», աւելցուց Փըրլ, «երբեք մտադրութիւն չունինք Մուշի եւ Վանի մէջ կառուցելի զինուորական օդակայանները Թուրքիոյ պաշտ-

պանութենէն տարբեր նպատակներու ծառայեցնելու: Այդ օդակայան-ներն ու այլ միջոցառումներ թշնամին խրտչեցնելու պիտի ծառայեն եւ Նաթոյի հարաւ-արեւելեան ճակատին մէջ Թուրքիոյ հետ շրջակայքի միւս ուժերուն մէջ հաւասարակշռութիւն մը պիտի ապահովեն: Թուրքիոյ յատկապէս արեւելեան շրջաններուն մէջ պաշտպանութիւնը մեծապէս կը կաղայ: Սովետական Միութիւնը կովկասի մէջ 20 զօրագունտեր զետեղած է. միւս կողմէ՝ կը շարունակուի Իրան-Իրադ պատերազմը»⁽²⁴⁾:

Խորամանկ կերպով օգտագործելով յարձակումի մը անգոյ վտանգը՝ թուրքերը զօրացուցին իրենց արեւելեան շրջաններու (իմա' հայկական բռնագրաւեալ հողերը) պաշտպանութիւնը:

Այդ օրերուն թրքական թերթիւման օրաթերթը կը գրէր թէ «Թուրքիա Նաթոյի Սովետներու հետ սահման ունեցող երկու երկիր-ներէն մէկն է: Սովետական Միութեան հետ Թուրքիոյ սահմանը 60 քիլոմետր է, եւ արեւմտեան պաշտպանութեան տեսակէտէն Թուրքիա ստիպուած է առանձին դէմ դնել սովետներու կողմէ անակնկալ յարձակումի մը պարագային: Թուրքիան ամենէն մեծ թիւով բանակը ունի, եւ այսօր, այդ պատճառով ալ, նիւթական դժուարութիւններու մէջ կը գտնուի: Ամերիկա Կիպրոսի մեր միջամտութենէն ետք տիսուր որոշումով մը զինարգել հոչակեց Թուրքիոյ դէմ եւ այդ պատճառով Թուրքիոյ զինանիւթի բացը մեծցաւ: Կացութիւնը կարծուածէն ալ աւելի լուծում կը պահանջէ»⁽²⁵⁾:

Այսպէս՝ Թուրքիա կրցաւ շարժումի մղել իր դաշնակիցները: Առաջին անգամն ըլլալով Նաթոյի բազմազգեան ուժերն արգելիչ եւ յարձակողական ընդարձակ փորձեր կատարեցին Արեւելեան Թուրքիոյ մէջ, Հայաստանի սահմաններուն մօտ, 1983-ի Յունիսին՝ «Արկածախնդրութիւն — Ճեպընթաց — 1983» անունին տակ: Ռազմափորձերուն մասնակցեցան 3500 բանակայիններ Պելճիքայէն, Մեծն Քրիտանիայէն, Արեւմտեան Գերմանիայէն, Իտալիայէն, Թուրքիայէն եւ Միացեալ Նահանգներէն: Ռազմափորձերը՝ որոնց գլխաւոր նպատակն էր երեւան հանել առաւելութիւններն ու տկարութիւնները թուրք բանակին՝ դեկավարուեցան թուրք զօրագար Սետաթ Կիւներալի կողմէ, որ հրամանատարն էր Նաթոյի հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի դաշնակից ցամաքային ուժերուն»⁽²⁶⁾:

Խորհրդային Միութիւնը լաւ աչքով չղիտեց ռազմափորձերը եւ մանաւանդ այն մթնոլորտը զոր ստեղծեցին թրքական պատկերասփիւոր, ձայնասփիւոր եւ մամուլը եւ զայն կոչեց «Հակախորհրդային Հիսթերիա»: Ի պատասխան այս կացութեան՝ 23 Յունիս 1983-ին Մոսկուայի ձայնասփիւոր յայտարարեց, թէ «Թուրքիոյ պատկերասփիւոր ամէն օր հաղորդումներ կը սփոէ Կարսի եւ էրզը-

ըռումի լրջաններէն, ուր տեղի կ'ունենան Նաթոյի ուժերուն ուզմափորձերը։ Այդ հաղորդումները կը յիշեցնեն ուզմական կատաղի գործողութիւններ եւ պատերազմական դրութիւն։ Նաթոյի սպայակոյտը հաստատուած է Խորհրդային Միութեան սահմաններէն 30 քիւրմեթք հեռաւրութեան վրայ գտնուող Սարիղամիշի մէջ, ուրկէ կը դեկավարէ «Արկածախնդրութիւն — Ճեպընթաց 83» կոչուող ուզմափորձերը»⁽²⁷⁾։

1983-ի Ապրիլ 21-ին ԱՄՆի Քանկրեսին մէջ 24 ծերակուտականներ եւ 65 ներկայացուցիչներ ելոյթ ունեցան ի նպաստ Հայկական Յեղասպանութեան՝ նպատակ ունենալով անոր իրողութեան պաշտօնական ճանաչումը ԱՄՆի կառավարութեան կողմէ եւ Ապրիլ 24-ի հոչակումը որպէս Յիշատակումի Պաշտօնական Օր։ Առ այդ կարելի չեղաւ որոշում մը տալ 1983-ին, սակայն առնուեցան նախաքայլերը 1984-ին նման որոշում մը յաջողցնելու համար։ Իսկ 1984-ը ընտրական տարի էր Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ։

Երկրին ղեկն իր ձեռքն ունեցող նախագահ Ռիկընի Հանրապետական Կուսակցութիւնը ո'չ յիշատակեց Հայկական Յեղասպանութեան իրողութիւնը եւ ոչ ալ անդրադարձաւ ամերիկահայութեան այդ ուղղութեամբ ներկայացուցած պահանջներուն՝ այդ վիաքֆորմին մէջ զոր որդեգրեց 20 Օգոստոսին Տալլասի մէջ կայացած ընտրական իր համագումարին մէջ, այլ գոհացաւ ինչպէս Արեւելեան Եւրոպայի ժողովուրդներուն՝ նոյնպէս ալ հայերուն տալու իր նեցուկը «Համայնավար իրաւակարգին տակ իրեւ ճնշուած ազգ իր ազատութեան պայքարին մէջ»⁽²⁸⁾։

Ռամկապետական նախագահական թեկնածուները՝ որոնք կը ձգտէին իշխանութեան՝ կը մրցէին իրարու հետ Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչցող եւ հայանպաստ արտայայտութիւններով։ Այսպէս էր որ Ուոլթըր Մոնտէյլ եւ Ճեսի Ճեքսոն նման արտայայտութիւններ ունեցան 24 Ապրիլ 1984-ին։ Ուոլթըր Մոնտէյլ որ նոյն ամրան ընտրուեցաւ Ռամկապետական Կուսակցութեան նախագահական թեկնածու՝ յայտարարեց ի միջի այլոց, թէ հայութիւնը «պիտի յիշատակէ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ընթացքին Օսմանեան Կայսրութեան մէջ մէկուկէս միլիոն հայերու ցեղասպանութեան 69-րդ տարեկումը իր նախընթացը չունէր արգի ժամանակներուն [մէջ], սակայն ան մեծ մասամբ անգիտացուեցաւ աշխարհի կողմէ, եւ ժամանակին հետ գրեթէ ամբողջութեամբ մոռցուեցաւ»⁽²⁹⁾։

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ֆրեզնոյի Հայ Դատի Յանձնախումբը 100,000 տոլար հանգանակեց ի նպաստ Ռամկապետական նախագահական թեկնածու Մոնտէյլին։ Յանուն Յանձնա-

խումբին՝ Ռիչըրտ Պաթմանեան յայտարարեց թէ «Մոնտէյլի վարչութիւնը օգտակար պիտի հանդիսանայ Հայ Դատին եւ Հայոց իրաւունքներուն»։ Կազմակերպուած ընդունելութեան աւարտին՝ Ռւոլթըր Մոնտէյլ «շեշտած է թէ Հայոց Յեղասպանութիւնը ցաւալիօրէն չճանչցուեցաւ ներկայ [իմա Ռիկընի] վարչութեան եւ Պետական Քարտուղարութեան կողմէ, եւ եթէ ինք ընտրուի՝ պիտի սրբագրուի այդ սխալը»⁽³⁰⁾։

Ընտրական այսպիսի մթնոլորտի մը եւ տարուան մը ընթացքին աշխուժացան Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչցնելու լուրջ աշխատանքները՝ յաճախ բախելով բուռն ընդդիմութեանը Ռիկընի վարչութեան։ Հոն էր ընդդիմութիւնը, որպէսզի ժխտական հետեւանքներ չստեղծուէին ԱՄՆ-Թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ։

Ներակուտական Քարլ Լեւինը եւ Ներկայացուցչական Տան անդամ Զարլի Փաշայեան յայտներ էին 14 Յունիս 1983-ին հրապարակուած կոչով մը թէ Քանկընեսին մէջ կային չորս առաջարկներ որոնք կը սպասէին քննարկման եւ վաւերացումի։ Անոնցմէ առաջինը կը նպատակադրէր վերահաստատել ամերիկեան քաղաքականութիւնը Մեծ Եղեռնի նկատմամբ (առաջարկուած՝ ծերակուտականներ Լեւինի եւ Ուկլսընի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 124)։ Երկրորդը նոյնանման առաջարկ մըն էր Ներկայացուցչական Տան մէջ (առաջարկուած՝ ներկայացուցիչներ Փաշայեանի եւ Ռւաքսմանի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 171)։ Երրորդը կը պահանջէր 24 Ապրիլ 1984 թուականը հռչակել Յեղասպանութեան՝ բայց յատկապէս Հայկական Յեղասպանութեան Զոհերու Յիշատակութեան Ազգային Օր (առաջարկուած ծերակոյտին մէջ՝ ծերակուտական Յոնկասի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 87), իսկ չորրորդը կրկնութիւնն էր այս վերջինին (առաջարկուած Ներկայացուցչական Տան մէջ՝ ներկայացուցիչներ Թոնի Քոէլհոյի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 247)⁽³¹⁾։

Տարի մը ամբողջ՝ 1983-էն 1984, ամերիկահայ կազմակերպութիւններ, Հայ Դատի յանձնախումբեր եւ ծանօթ անձնաւորութիւններ ոգի ի բոխն աշխատեցան որ յաջողցնէին վերոյիշեալ բանաձեւերը օգտուելով ընտրական տարուան պայմաններէն եւ մթնոլորտէն։ Պետական Քարտուղարութիւնն ալ նոյնքան եւ աւելի եւ իր միջոցներուն բոլոր գօրութեամբ դէմ դրաւ հայանպաստ բանաձեւերուն։

Վերոյիշեալ երրորդ եւ չորրորդ առաջարկները, այսինքն՝ 24 Ապրիլ 1984-ի հռչակումը իբր Յիշատակումի Օր, դրուեցան քուէարկութեան 11 Ապրիլ 1984-ին։ Նախքան այդ՝ քուէարկութեան եւ զայն նախորդող օրերը Պետական Քարտուղարութիւնը հեռածայնով եւ այլապէս կատարուած ճնշումներով ձախողեցուց զանոնք՝ հակառակ անոր որ 228 ներկայացուցիչներ եւ 33 ծերակուտականներ ի նպաստ

էին այդ առաջարկներուն։ Մերակուտականներ Քարլ Լեւինի եւ Փիթ Ուիլսընի առաջարկած S.R. 241 օրինագիծը որ կը պահանջէր ԱՄՆի արտաքին քաղաքականութենէն «նկատի առնել հայ ժողովուրդին ցեղասպանութիւնը»՝ վաւերացուեցաւ Մերակոյտի Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբին կողմէ, որ կը գլխաւորէր ծերակուտական Զարլզ Փերօ։ Այսուհանգերձ՝ բանաձեւը քուէարկութեան չեկաւ Մերակոյտի ժողովին եւ այդ ալ ճախողեցաւ չնորհի Պետական Քարտուղարութեան ճնշումներուն։ Ներկայացուցչական Տան պարագային՝ Պետական Քարտուղարութիւնը «յենեցաւ դիւանական այն կանոնին, որուն համաձայն յիշատակումի որեւէ առաջարկ առաջին անգամ երբ քուէարկութեան զրուի՝ միաձայնութեամբ պէտք է անցնի։ 11 Ապրիլի նիստին ամբողջ Ներկայացուցչական Տան մէջ գտնուեցաւ մէկ Ներկայացուցիչ՝ Մարք Սիլիանոտ (Հանրապետական Կուտակցութիւն, Միշիկըն)՝, որ հակառակ քուէարկեց։ Եւ առաջարկորոշումը ձախողեցաւ»⁽³²⁾։

Մեծ եղաւ ընդվզումը, եւ ծերակուտական Լեւինը բուռն կերպով քննադատեց Պետական Քարտուղարութեան «խափանարարական արարքը», եւ շեշտեց թէ այդ մէկը «դէմ է թէ՛ պատմական իրողութեանց եւ թէ ամերիկեան կառավարութեան անցեալի դիրքորոշումին»։ Մերակուտականներ Ցոնկասը, Փրոքսմայրը, Կէնը եւ Ուիլսընը ելոյթ ունեցան, իսկ ծերակուտականներ Քրենսթէնը, Փէյլը, Փիմալը, Սարպանէսը եւ Մեցնապումն ատենագրութեան մէջ արձանագրել տուիին իրենց տեսակէտները՝ բոլո՞րն ալ ի նպաստ հայկական բանաձեւին։ Ներկայացուցչական Տան մէջ Զարլզ Փաշայեան եւ 45 Ներկայացուցիչներ ունեցան բողոքի ելոյթ եւ արտայայտութիւնը⁽³³⁾։

1984-ի Ցունիսին Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղարութիւնը հարկադրաբար պատճառաբանեց իր հակառակութիւնը Հայկական Ցեղասպանութեան հետ առնչուող բանաձեւերուն Քանկըս ներկայացուելուն։ Պետական Քարտուղարութիւնը երեք պատճառներով մերժեց ընդունիլ թուրքերուն կողմէ հայերուն վրայ կատարուած ջարդը որպէս ցեղասպանութիւն։ Այսպէս, առաջին՝ Պետական Քարտուղարութիւնը «ո՛չ մէկ արժէք կը տեսնէ 1915-ի դէպքերուն բնորոշման մէջ»։ Երկրորդ՝ բանաձեւերը «Ժխտական հետեւանքներ պիտի ունենան Միացեալ Նահանգներ-Թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ»։ Եւ երրորդ՝ բանաձեւերու վաւերացումը պիտի դիտուի իրերեւ տեղատուութիւն ահարեկչական արարքներու առջեւ, եւ ահարեկիչ խումբեր «կրնան օգտագործել այսպիսի բանաձեւեր՝ ըսելով թէ իրենց պայքարն սկսած է արդիւնաւորութիւն»⁽³⁴⁾։

Պետական փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Պըրթին էր որ բերանացի կերպով տուաւ այս պատճառաբանութիւնները, որովհետեւ կառա-

վարութիւնը հրաժարեր էր գրաւոր բացատրութիւն մը տալէ Ներկայացուցչական Տան բանաձեւ թիւ 171-ի մասին։ Բացատրութիւնը պահանջուեր էր ներկայացուցիչ Հեմիլթընէ, որ նախագահն էր Եւրոպայի եւ Միջին Արեւելքի Յարաբերութեանց Ենթայանձնախումբին եւ յայտնօրէն Համաձայն չէր Պետական Քարտուղարութեան տեսակտներուն։

2 Օգոստոս 1984-ին ԱՄՆի Հայ Դատի Յանձնախումբը նամակ-ներ յղեց Նախագահ Ռիկընին եւ պետական քարտուղար Ճորճ Շուլցին եւ ջրեց Պետական Քարտուղարութեան պատճառաբանութիւնները ընդէմ ցեղասպանութեան յիշատակման բանաձեւերուն, եւ խստօրէն քննադատեց Պետական Քարտուղարութիւնը որ Պըրթի բերնով յայտներ էր թէ յիշատակի բանաձեւերուն վաւերացումը կրնար նաեւ թարգմանուիլ «զգայնութիւն եւ հետաքրքրութիւն Հայկական Հարցի նկատմամբ»։ Յանձնախումբը քննադատեց Պետական Քարտուղարութիւնը «որ վախ ազդող միջոցներու կը դիմէ, որպէսզի հայ-ամերիկեան կազմակերպութիւններու քաղաքական գործունէութեանց վրայ սառեցնող ազգեցութիւն ունենայ»⁽³⁵⁾։

1984-ի Ապրիլին Պետական Քարտուղարութիւնը փորձեց համոզել ներկայացուցիչ Քոէլհոն որ ետ քաշէր իր բանաձեւը։ Բանաձեւի ձախողութեանէն ետք Քոէլհօ փոխեց բանաձեւին թուականը 1984-էն 1985-ի, որպէսզի Յիշատակումի Օրը զուգաղիպէր Հայկական Յեղասպանութեան 70-ամեակին, որմէ ետք անիկա կարողացաւ բանաձեւը քուէարկելու արտօնութիւն մը ձեռք բերել օրէնքի մը տակ որ չէր պահանջներ ներկայացուցիչներու ամբողջական միաձայնութիւն։ Միւս կողմէ՝ Հայկական Համագումարը կազմեց յանձնաժողով մը հայ մտաւորականներէ եւ մասնագէտներէ, որ աշխատէր ԱՄՆի Յեղասպանութեան Ոգեկոչման Խորհուրդին հետ Հայկական Յեղասպանութեան բաժին մը յատկացնելու ծրագրին վրայ եւ դիւրութիւններ ստեղծէր Ուաշինգթոնի Յեղասպանութեան Ոգեկոչման Թանգարանին մէջ ուսումնասիրութիւններ կատարողներուն։ Յանձնաժողովին նախագահ նշանակուեցաւ Պերի Չորթեանը, որ նախապէս Վիեթնամի մէջ գործած ամերիկեան բարձրաստիճան պաշտօնատար մըն էր։

Հայկական բանաձեւին դէմ կարծիք յայտնեց ամերիկեան մեծագեցիկ թերթ մը՝ Ուոլ Սթրիթ Ջորնըլը 2 Հոկտեմբեր 1984-ին լոյսին տրուած «Ասալայի օրը» խորագրեալ իր առաջնորդող յօդուածով, ուր ի միջի այլոց կ'ըսէր անիկա, թէ «Արեւելեան Թուրքիոյ նաթոյի ուազմախարիսխները ճիշդ այն շրջանին մէջ զոր ԱՍԱԼԱ կ'ուզէ «ազատագրել»՝ անհրաժեշտ են արեւելեան պաշտպանութեան Համար ընդէմ Միջին Արեւելքի մէջ սովետական յարձակումի մը։

«[ԱՄՆի Քանկրեսին] քննութեան ներկայացուած երկու օրինագիծեր նպատակ ունին Առաջին Աշխարհամարտի ընթացքին Արեւելեան թուրքիոյ մէջ մեծաթիւ հայ մեռելներու յիշատակումը։ Կասկած չկայ թէ հայկական ճնշումը պատմութեան ահռելի մէկ գլուխն էր եւ թերեւս թուրքերը իրենց յանցանքը ուրանալնուն մէջ քիչ մը շատ յամառած են։ Սակայն անիկա միայն մէկ մասն էր ընդհանուր ողբերգութեան մը, որ շուրջ 15 միլիոն կեանքեր խլեց։ Զայն այժմ, 70 տարի ետք, Քանկրեսին առջեւ հանել՝ կրնայ վեհանձն արարք մը ըլլալ ամերիկահայերու հանդէպ, բայց ան հազիւ թէ յարմար նշան մըն է Միացեալ Նահանգներու թշնամիներուն»։

Ապա անդրադանալով մինչ այդ բանաձեւերուն արձանագրած յաջողութեան ներկայացուցչական Տան եւ Մերկոյատի Արտաքին Յարարերութեանց Յանձնախումբին մօտ՝ Ճընըլն այն միտքը կը յայտնէր թէ անոնք քաղաքական խորք ունին, եւ կ'աւելցնէր որ «Թուրքերը հասկալիօրէն շուարած, մտահոգուած եւ տակնուվրայ եղած են։ Մերակոյատի օրինագիծը յստակորոշ կերպով կ'ըսէ թէ «ո՛չ թէ ներկայ Թրքական Հանրապետութիւնը՝ այլ Օսմանեան Կայսրութիւնն է պատասխանատուն Հայերու սպանութեանց Համար»։ Հետեւարար՝ թուրքերը թերեւս չափազանց ուժգնութեամբ մը հակազդեցին սոյն վաւերացումի սպառնալիքին։ Բայց ահարեկչութենէն աւելի քան տասնամեակ մը ետք՝ անոնց պէտք է ներուի եթէ կասկածին որ այս որոշումները մաս կը կազմեն աւելի լայն քաղաքական ծրագրի մը Թուրքիան բաժնելու Արեւմուտքէն»⁽³⁶⁾։

Իրաց այս վիճակին մէջ էր, որ 14 Նոյեմբեր 1984-ին յայտարարուեցաւ, թէ Միացեալ Նահանգներու պաշտպանութեան փոխ նախարար Ռիչըրտ Փըրլ կրկին կը գտնուէր Անգարա, ուր մամլոյ ասուլիսի մը ընթացքին յայտարարած էր, թէ «Թուրքիոյ արեւելքը կը ներկայացնէ լայն ու դժուար պաշտպանելի լրջան մը։ Շատ կարեւոր [քանակով] ուժեր կան թրքական սահմանին միւս կողմը եւ լաւ չէ այսպիսի բաց հողամաս մը», եւ ապա աւելցուցած էր թէ Մուշի ու Պաթմանի օդային ռազմախարիսխները, որոնց համար ԱՄՆ 30 միլիոն եւ Թուրքիա 15 միլիոն տոլար էին յատկացուցեր՝ պիտի ստեղծէին ապահովութեան հաւասարակշռութիւն մը «աշխարհի այս շատ կարեւոր լրջանին մէջ, քանի [որ] սովետական սպառնալիքը ոչինչով պակաս էր»⁽³⁷⁾։

Վերի պատկերացումի ծիրէն ներս սկսաւ դիտուիլ Հայկական Ցեղասպանութեան Յիշատակումի Օրուան մեղմացած բանաձեւը, զոր ամերիկահայ գաղութը եւ հայանպաստ դիրքորոշում ունեցող ներկայացուցիչներ կը հետապնդէին Մեծ Եղեռնի 70-ամեակի սեմին։

21 Փետրուար 1985-ին ԱՄՆի պաշտպանութեան նախարար Քեսիքը Ուայնպըրկը յայտարարեց Ներկայացուցչական Տան Արտաքին Գործերու Յանձնաժողովի նիստին թէ «նման բանաձեւեր անպատճեհ Հետեւութիւններ կրնան ունենալ եւ կը ծառայեն Հայկական ահարեկչութիւնը քաջալերելու: . . . Այս բանաձեւը դժուարութեանց դէմ յանդիման կրնայ զնել Միացեալ Նահանգները եւ ձգտումի պատճառ զառնալ մեր եւ կենսական դաշնակիցի մը միջեւ»⁽³⁸⁾:

ԱՄՆի Նախագահ Ռիկը եւս ճնշում բանեցուց: Թրքական Ճիւմիւրիէր թերթի 24 Մարտ 1985-ի թիւին մէջ լոյս տեսաւ Նախագահ Ռիկընի մէկ Հարցազրոյցը, ուր նախագահը յստակօրէն կը յայտնէր թէ պիտի ընդդիմանար Ամերիկեան Քանկրեսին կողմէ Հայկւուկան Ցեղասպանութեան Ցիշատակումի Օրուան բանաձեւին, որ եթէ քուէարկուէր օրինաւոր մեծամասնութեամբ մը՝ պիտի զրկուէր իրեն վաւերացման համար⁽³⁹⁾: Ռիկընի այս յայտարարութենէն ետք էր որ Թուրքիոյ վարչապետ Թուրքութ Էօզալը այցելեց Ուաշինգտոն 1985-ի Ապրիլին:

Ռիկընի այս դիրքորոշումին ի տես՝ ընդգում մը յառաջացաւ ամերիկահայոց մէջ եւ կարգ մը ներկայացուցիչներու մօտ: Այդ վերջիններէն՝ Ռիչըրտ Լեհման յայտարարեց թէ ինքզինք նախատուած կը զգար երբ ԱՄՆի նախագահը համաձայն կը գտնուէր ԱՄՆի ամբողջ տարածքին «Ազգային Հեմպըրկըրի Օր» մը հաստատելու եւ նշելու՝ սակայն կը մերժէր ճանչնալ Ապրիլ 24-ը՝ «Մարդուն Հանդէպ Մարդուն Անմարդկայնութեան Օր» հռչակելու առաջարկը⁽⁴⁰⁾:

Իր կարգին նիւ Եորք Թայմզ օրաթերթը «Հայաստանի ցաւերը» խորագրեալ եւ «Հաւասարակշռեալ» խմբագրականի մը մէջ առարկեց Մեծ Եղեռնի առընչութեամբ Պետական Քարտուղարութեան մօտ «Ենթազրեալ» բառի գործածութեան, ու եղբակացուց թէ «Հայաստանի ցաւերը արժանի են աւելիին»⁽⁴¹⁾, մինչ Պոստըն Կլոպն իր խմբագրականներէն մէկով կ'եղբակացնէր, թէ «պետական նկատումներով Ուայնպըրկըրն ու Ռիկընը խեղաթիւրեցին ցեղասպանութեան զոհերը: Ամերիկացի ժողովուրդը պարտի ներողութիւն խնդրել հայերէն՝ ամերիկացի պաշտօնատարներու անզգամութեան համար»⁽⁴²⁾:

Ի վերջոյ՝ Մեծ Եղեռնի 70-ամեակի հայկական համագաղութային նշումներէն ետք՝ 3 Յունիս 1985-ին քուէարկութեան դրուեցաւ Ներկայացուցչական Տան անդամներէն Թօնի Քոէլհոյի առաջարկած բանաձեւը, որ կը պահանջէր 24 Ապրիլ 1985-ը յայտարարել Ցիշատակումի Օր «1915-էն մինչեւ 1923 Թուրքիոյ կողմէ գործադրուած Ցեղասպանութեան»: ԱՄՆի Ներկայացուցչական Տան մէջ բանաձեւն ստացաւ 233 ճայն ընդդէմ 180-ի: Թէեւ քուէարկողներուն մեծամասնութիւնը քուէարկեց ի նպաստ հայանպաստ բանաձեւին՝

Նախագահ Ռիկընի, պաշտպանութեան եւ պետական քարտուղարութեան ճնշումներուն ներքեւ դէմ քուէարկողներուն թիւը հասաւ 180-ի, իսկ որդեգրուելու համար բանաձեւը պէտք ունէր ձայներու երկու-երրորդի մեծամասնութեան։ Այսպէս ձախողեցաւ թոնի Քոչլոյի բանաձեւն ալ⁽⁴³⁾։

ՄԱԿԻ ՄԱՐԴԱԿԱՅԻՆ ԻՐԱՒԱՆԳ «ԽՄՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԻԼ-ՄԱՆ ԵՒ ՓՈՔՐԱՄԱՍԱՆՈՎԹԵԱՆԳ ՊԱՀՏՊԱՎԱՆՈՎԹԵԱՆ» ենթայանձնախումբին 38-րդ տարեշրջանին ենթայանձնախումբի մասնաւոր զեկուցաբեր Պենճամին Ռւիթեքըրի ցեղասպանութեան յատուկ տեղեկագրի քննարկման ատեն ԱՄՆի պատուիրակ ձան Քերի փորձեց մեղմացնել տարողութիւնը Ռւիթեքըրի տեղեկագրին հայկական հատուածին։ 21 Օգոստոս 1985-ի նիստին որ տեղի ունեցաւ ժընեւի մէջ՝ անիկա յայտնեց, թէ «Հայկական ջարդերը . . . լայնօրէն մեկնաբանուած են բազմաթիւ գործերու մէջ։ Նուազագոյն կասկածը չկայ, որ մեծ թիւով մարդիկ մեռած են։ Սակայն ցեղասպանութիւնը ջարդի մասնաւոր ձեւ մըն է տակաւին եւ հարցին թեթեւ կերպով պէտք չէ մատչիլ»⁽⁴⁴⁾։ Օգոստոս 30-ի նիստին ձան Քերի առաջարկեց բարեփոխել հայոց վերաբերող պարբերութիւնը։ Առ այդ՝ նիստին ատենագրութիւնը կ'ըսէ թէ «զառնալով յատկապէս չայոց ջարդի հարցին, այն տեսակէտը յայտնուեցաւ թէ նման ջարդեր իսկապէս ցեղասպանութիւն կը համարուին՝ ինչպէս վաւերաթուղթերով հաստատուած են 1919-ի Օսմանեան Զինուորական Ատեանէն, ականատեսներու տեղեկագրին եւ պաշտօնական արխիւներէն։ Այս տեսակէտին առարկելով՝ զանազան մասնակիցներ վիճեցան թէ չայոց ջարդի որակումը որպէս ցեղասպանութիւն անհրաժեշտ էր որ տեղեկագրին մէջ աւելի լաւ ապացուելով վաւերաթուղթերով, եւ ենթադրութիւնները թէ կարգ մը փաստաթուղթեր կեղծուած էին [եւ] որոնք ճանչցուած էին տեղեկագրին մէջ՝ պէտք էր որ վերլուծուէին»⁽⁴⁵⁾։

Ի վերջոյ, սակայն, երբ Պենճամին Ռւիթեքըրի տեղեկագրիը, որուն 24-րդ յօդուածը փոխարիներ էր 1973-ի տեղեկագրին 30-րդ յօդուածը եւ կը հաստատէր թէ «Նացիներու արարքը, դժբախտարար, 20-րդ դարու ցեղասպանութեան միակ պարագան չէ, այլ կրնանք յիշել նաեւ . . . հայերուն ջարդը Օսմանեան Թուրքիոյ կողմէ՝ 1915-1916-ին . . .» դրուեցաւ քուէարկութեան՝ ԱՄՆը մաս կը կազմէր 14 թեր քուէարկողներուն ընդդէմ մէկի եւ չորս ձեռնապահներու⁽⁴⁶⁾։

Ի տես Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչումին ԱՄՆի, Արևմտեան Եւրոպայի եւ Խորհրդային Միութեան մէջ տարուող յաջող ջանքերուն, կամ յայտարարութիւններուն եւ իրագործումներուն՝ խուճապահար թուրք պետութիւնն ու քաղաքական կուսակցութիւնները նախազգուշացում եւ քննադադատութիւն ուղղեցին վերոյիշեալ-

ներուն: Թուրքիոյ վարչապետ Թուրքկութ Էօզալ յայտարարեց, որ եթէ Հայկական Ցեղասպանութեան Յիշատակումի բանաձեւերը վաւերացուին ԱՄՆի Քանկրեսին կողմէ՝ այդ մէկը «կրնայ ժխտական հետեւանքներ ունենալ երկկողմանի յարաբերութեանց վրայ»⁽⁴⁷⁾, իսկ արտաքին գործոց նախարար Վահիտ Հալիֆօղուն աւելցուց իր կողմէն՝ թէ «յուսանք որ [Ներկայացուցչական] Տունը չի կրկներ իր սիալը»⁽⁴⁸⁾, մինչ թրքական քաղաքական կուսակցութիւնները միասնաբար նամակ մը յղեցին Ամերիկեան Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլին՝ իրենց ընդվզումը յայտնելով «Ենթադրեալ ցեղասպանութեան» յիշատակումի բանաձեւին հանդէպ՝ շեշտելով թէ «Թուրքիոյ եւ Միացեալ Նահանգներու միջեւ գոյութիւն ունեցող բարեկամական յարաբերութիւնները կրնան խորապէս աղդուիլ» եթէ 24 Ապրիլը հռչակուի «Մարդուն Անմարդկայնութիւնը Մարդուն դէմ»ի գոհերուն նուիրուած օր: Նամակին պատճէնը յանձնուեցաւ Անգարայի մօտ ամերիկեան դեսպան Ռազըրթ Շթրափու-Հիւփին⁽⁴⁹⁾:

Ամերիկահայութիւնը եւ անոր հետ գործակցող ներկայացուցիչները ջանք չխնայեցին հայկական բանաձեւերու յաջողութեան համար: 10 Նոյեմբեր 1985-ին Լոս Անձելըսի մէջ կայացած համահաւաքի մը առթիւ, որ կազմակերպուած էր ի նպաստ Սիմոն Վիզընթալ Կեդրոնին եւ ուր Ներկայ էին 2000-է աւելի անձեր՝ Քալիֆորնիոյ կառավարիչ Ճորժ Տէօքմենեանը յիշեց Հայկական Ցեղասպանութիւնը եւ այդ առիթով կրկնեց Հիթլերի խօսքերը: Հոն յայտարարուեցաւ թէ Հանդուրժողութեան Թանգարան մը պիտի շինուէր Լոս Անձելըսի մէջ՝ 20 միլիոն տոլար ծախքով եւ ուր տեղ պիտի յատկացուէր Հայկական Ցեղասպանութեան պատկերացումին⁽⁵⁰⁾:

Այսուհանդերձ՝ ճնշումն աւելցաւ բանաձեւ թիւ 192-ի դէմ: Իր 25 Նոյեմբեր 1985 թուակիր նամակով պետական քարտուղար Շուլց զգուշացուց Քանկրեսի ղեկավարները թէ Հայկական Ցեղասպանութեան ոգեկոչումը «կրնայ դժուարացնել ահարեկչութեան դէմ մեր մղած պայքարը, ինչպէս նաեւ մեծապէս վնասել թուրք-ամերիկեան յարաբերութեանց»: Հազիւ շարաթ մը ետք, 2 Դեկտեմբերին, Թուրքիոյ ԱՄՆի մօտ դեսպան Շիւբրիւ էլէքտաղը շտապ հեռագիր մը զրկեց Ներկայացուցչական Տան Կանոնագրային Ցանձնախումբին՝ որով դատապարտեց թիւ 192 բանաձեւը, քանի որ, ըստ իրեն, անիկա հիմնուած կը մնար «սիսալ մեկնակէտի մը վրայ, երբ հայերը կը նկատէ 1915-ին գործուած ցեղասպանութեան գոհերը»: Սակայն, հակառակ բոլոր այս ճնշումներուն, իր 3 Դեկտեմբերի նիստին՝ Կանոնագրային Ցանձնախումբը 4-ի դէմ 8 քուէով նախ որոշեց օրակարգի վրայ դնել թիւ 192 բանաձեւը եւ ապա՝ երկու-երրորդի մեծամասնութիւնը

պայման չսեպել բանաձեւի որդեգրումին համար։ Այսուհանդերձ ճնշումներն անվրդով շարունակուեցան⁽⁵¹⁾։

Դեկտեմբերի սկիզբն եղած թրքական նախազգուշացումներէն ետք եւ պետական մակարդակի բարձրագոյն այլազան ճնշումներու հետեւանքով՝ քուչարկութեան չըրուեցաւ թիւ 192 բանաձեւը որպէս «ոչ-հրատապ եւ անտեղի» հարց եւ անոր քննարկումը յետաձգուեցաւ ցնոր տնօրինութիւն⁽⁵²⁾։

Ներկայացուցչական Տան վիճաբանութիւնները զուգադիպեցան ա՛յն բանակցութիւններուն՝ որոնք յառաջ կը տարուէին Անգարայի մէջ՝ Միացեալ Նահանգներուն Թուրքիոյ տուած զինուորական օգնութեան վերանորոգման գծով՝ իբր փոխանակութիւն ամերիկեան ուժերուն հոն տրուած դիւրութիւններուն։ Ի վերջոյ՝ այս բանակցութիւնները յանգեցան համաձայնութեան վերանորոգման, բայց հայկական բանաձեւերը չյաջողեցան։ Արդարեւ՝ 13 ամիս տեւած բանակցութիւններէ ետք, 12 Դեկտեմբեր 1986-ին, երկու պետութիւնները համաձայնեցան հինգ տարուան տեւողութեամբ վերանորոգել 18 Դեկտեմբեր 1985-ին վերջ գտած երկեակ համաձայնութիւնը։ 1985-1986 ելեւմտական տարուան ընթացքին՝ ԱՄՆ Թուրքիոյ տուաւ 868» միլիոն տոլյար՝ իբր նուէէր կամ փոխառուութիւն, իսկ յաջորդ ելեւմտական տարուան համար Թուրքիոյ խոստացուեցաւ 590 միլիոն տոլյարի զինուորական եւ տնտեսական օժանդակութիւն։ Իսկ իր կողմէն, Թուրքիա արտօնեց որ իր հողերուն վրայ ԱՄՆ ունենար օգային կարեւոր ռազմախարիսխ մը, եւ լրտեսական ու հաղորդակցութեան կեղուններ՝ Խորհրդային Միութեան սահմաններուն մօտ⁽⁵³⁾։

1986-ին Թուրքիան զօրաւոր հակազդեցութիւն մը ցոյց տուաւ Հայկական Դատը այժմէականացնելու սփիւրքահայութեան ճիգերուն դէմ։ Փետրուարին՝ թրքական բանակն իր ձմեռնային ռազմափորձերը կատարեց Խորհրդային Հայաստանի սահմաններուն մօտ։ Թուրքիոյ նախագահ Քենան էվլիքն սպառնալից եւ յոխորտալից ճառ մը խօսեցաւ Սարիղամիշի մէջ, եւ ի միջի այլոց ըսաւ թէ «մեր բանակը այնքան լաւ պատրաստուած է, որ կրնայ անցնիլ Ալլահուէքակը լեռն ալ, Աղրը⁽⁵⁴⁾ լեռն ալ»⁽⁵⁵⁾։ Զօր, էվլիքն այցելեց Կարս եւ խորհրդային սահմանին վրայ գտնուող Տողուրափու գիւղը։ Յուլիսին վարչապետ Թուրկութ էօզալ այցելեց Սոսկուա, եւ, ըստ թրքական Ճիւմիիրիէք թերթին՝ Խորհրդային Միութեան զեկավարներուն ներկայացուց «Թուրքիոյ դառնութիւնը Հայաստանի կառավարութեան՝ հայերու ցեղասպանութեան պատճառներուն առընչութեամբ»։ Թուրքիոյ դեսպանները, յատկապէս Ուաշինգթոնի մօտ դեսպան Շիւքրիւ էլեքտաղ՝ օգտագործելով նախոյի անդամակցութեամբ Թուրքիոյ ունեցած դաշնակիցի հանգամանքը՝ դիւանագիտական դիմումներ կատարեցին եւ

ճնշում բանեցուցին Ամերիկեան կառավարութեան, Քանկրեսին, Եւ-
րոպական Խորհրդարանին եւ ՄԱԿին վրայ, ու կարգ մը յաջողու-
թիւններ արձանագրեցին ԱՄՆի մէջ: 1986-ին Ամերիկեան Քանկրե-
սին մէջ նոր փորձ մը չկատարուեցաւ Ապրիլ 24-ի շուրջ նոր քուէար-
կութիւն մը կատարելու համար: Ընդհակառակը՝ թրքական կառա-
վարութիւնը Թուրքիա հրաւիրեց ներկայացուցիչներ, Հանրային
կարծիքին վրայ ազդեցութիւն ունեցող անձնաւորութիւններ, պատ-
մաբաններ, համալսարաններու դասախոսներ, լրագրողներ, եւայլն:
Անգարայի զրդումով՝ Թուրքիոյ հրեայ համայնքը Թուրքիա հրաւի-
րեց հրեայ-ամերիկացիներ, որոնց մէջ կը գտնուէին Հրէական Ամե-
րիկեան Խորհրդաժողովի նախագահ Թէոտոր Մաննը: Այս բոլորէն
ոմանք, իրենց տունդարձին, զարձան Թուրքիոյ համակիրներ⁽⁵⁶⁾:

1986-ի Ապրիլին Արմատ Ֆորսրդ Ճրոնը Խնիրը հրեայի մէջ
«Տարբեր տեսակէտ մը Միացեալ Նահանգներու Թուրքիոյ հետ ունե-
ցած յարաբերութեան մասին» վերնագիրով յատկանշական յօդուած
մը լոյս տեսաւ ամերիկեան Պոլզ Քորփորէյշըն Ֆէրֆէքս Ընկերու-
թեան նախագահ Տը Վալոն Պոլզի ստորագրութեամբ: Պոլզ վախ կը
յայտնէր որ եթէ Համաշխարհային պատերազմի մը ընթացքին ԱՄՆի
Միացեալ Սպայակոյտի Պետերուն պահեստի ծրագիրը որ կ'ենթաղրէր
ԱՄՆի զօրքերն իջեցնել Ալեքսանտրեթի ծոցը եւ անկէ յառաջացնել
Անսոլուի ընդմէջն դէպի Խորհրդային Հայաստան եւ Խորհրդային
Վրաստան, ապա կովկաս եւ հուսկ Ուրալներու արեւմտեան կողմը
ի զօրուէր՝ անիկա գուցէ «առիթ ընծայէ [թ] որ Թուրքիա տեսնէ [թ]
իր աւանդական երազին իրականացման կարելիութիւնը, այսինքն՝
Թուրքիայէն մինչեւ Կեղրոնական Ասիոյ սովետական հանրապետու-
թիւնները եւ Խինճիանկ⁽⁵⁷⁾ երկարող համաթրքական պետութիւն
մը»: Պոլզ կը պնդէր թէ վերի ռազմագիտական ծրագիրը «միակ հիմն
է Թուրքիոյ այլապէս ալ չափազանցուող կարեւորութեան», ու կ'ա-
ւելցնէր որ «այս երազին իրականացման հետամուտ ըլալով՝ Թուր-
քիա կը պահանջէ [թ] որ զոհենք ռազմագիտականօրէն աւելի կարեւոր
դաշնակից մը՝ Յունաստանը, եւ լքենք աւանդական այն արժէքները,
որոնք հիմնական են բուն իսկ Ամերիկայի մեծութեանն ու անոր
պատմական տարողութեան համար: [Ուաշինգթոնի թուրք գեսպան
Շիւբրիւ] ելէքտաղ կը պնդէ որ աչք գոցենք Կիպրոսի մէջ իր երկրին
հետապնդած ընթացքին հանդէպ եւ այնպէս ձեւացնենք թէ Առաջին
Համաշխարհային Պատերազմի առաջուան Թուրքիոյ մէջ երբեք ցե-
ղասպանութիւն չէ գործադրուած Հայերուն դէմ»: Ապա Պոլզ կ'եղ-
րակացնէր թէ պատմականօրէն փաստարկուած իրողութիւն էր հայոց
դէմ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, իսկ «Թուրքիոյ դիրքը կեն-
սական է իրեն՝ իրեւ աչք, եւ վճռական է համաթրաբանականութեան

Համար, որովհետեւ Անատոլուի եւ Կեդրոնական Ասիոյ թրքական սովետական հանրապետութեանց միջեւ կը գտնուի Հայաստանի Խորհրդային Հանրապետութիւնը, որ պէտք է բնաջնջուի որպէսզի իրականան Թուրքիոյ յոյսերը: Թուրքիան Ամերիկան մեղսակից կը դարձնէ ոչ միայն անցեալին գործուած՝ այլ նաև ապագայ հաւանական ոճիրի մը»: Այս խորաթափանց յօդուածագիրը կ'եզրակացնէր թէ «զինակցութիւնն աւելի կարեւոր է Թուրքիոյ՝ քան թէ Միացեալ Նահանգներու համար: Հարկ է որ տեսնենք այս մէկը եւ թոյլ չտանք, որ յանկարծ կատարուած արարքի մը հետեւանքով անզօր վիճակի մը մատնուինք»⁽⁵⁸⁾:

Երանի թէ այս յանդուգն, պատմական իրողութիւններու վրայ հիմնուած, եւ իրատես ու հեռատես միտքերը իւրացուէին երկրին իշխանութիւնն ունեցողներուն կողմէ: 1987-ին ԱՄՆի պետական քարտուղարութիւնը թեւ եւ թիկունք կանգնեցաւ Թուրքիոյ՝ Հայկական Ցիշատակի Օրուան բանաձեւերը ձախողեցնելու գործին:

18 Յունիս 1887-ին Սթրազպուրկի մէջ գումարուած Եւրոպական Խորհրդարանին Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճանչցող որոշումէն ետք լայն թափ առին այն աշխատանքները, որոնք կը միտէին յաջողեցնել բանաձեւ թիւ 132-ը, որուն համաձայն 24 Ապրիլ 1988-ը պիտի նշանակէր «Հայկական Ցեղասպանութեան Ցիշատակութեան Համագույշին Օր»: Գործի լծուեցան Ամերիկայի Հայկական Համագումարը եւ Հայ Դատի Յանձնախումբերը: 2 Յուլիս 1987-ին ճարտարարուեստականներու խումբի մը ԱՄՆի պետական քարտուղար Ճորճ Շուլցի հետ հանդիպումի մը ընթացքին Հ. Բ. Լ. Միութեան նախագահ Ալեք Մանուկեանն ունեցաւ կարճատեւ խօսակցութիւն մը այս վերջինին հետ եւ խնդրեց անկէ աւելի բարեացակամ վերաբերում ցոյց տալ հայանաստ բանաձեւին հանդէպ: Այդ առիթով Ալեք Մանուկեան պետական քարտուղար Շուլցին անձնապէս յանձնեց 30 Յունիս 1987 թուակիր յուշագիր-նամակ մը: Պետական քարտուղարը պատասխանեց այդ գիրին 10 Յուլիսին, ուր ի միջի այլոց կ'ըսէր անիկա, թէ «պետական պաշտօնակիցները եւ ես նպատակ չունինք հերքելու կամ նսեմացնելու Արեւելեան Անատոլիոյ հայերուն կրած տառապանքը Ալութին» Աշխարհամարտի ընթացքին եւ անոր վաղորդայնին: Կասկած չկայ, որ Օսմանեան Կայսրութեան մայրամուտին միջ-համայնքային պայքարներ, վրէժիսնդրութիւններ, ջարդեր եւ բռնի տեղահանութիւններ պատճառ եղան տեղւոյն խառն աղքարնակչութեանց զանգուածային տառապանքներուն: Միլիոնաւոր մարդիկ զոհ դարձան ողբերգական այս եղելութեանց...:

«Տարակոյս չկայ, որ 132-րդ բանաձեւի հաստատումը լրջօրէն կը վնասէ Թուրք եւ Ամերիկեան յարաբերութեանց: Թուրքիոյ մէջ

բանաձեւը դիտուած է որպէս յանձնարարագիր հայկական ահարեկ-չութեան եւ որպէս սկիզբ հատուցման պահանջներու եւ ի վերջոյ հո-ղային մասնատումի: Այս հասկացողութեամբ՝ 132-րդ բանաձեւը, ինչպէս անոր նախորդողը 1985-ին և Եւրոպական Խորհրդարանին վերջերս ընդունած որոշմագիրը գայրոյթ, ընդգում եւ թշնամու-թիւն կը յառաջացնեն Թուրքիոյ բոլոր քաղաքական հոսանքներուն մէջ: Մենք չենք կրնար այս հակազդեցութիւնները անտեսել, ինչպէս նաև անոնց հաւանական անդրադարձը այնպիսի մեծ նշանակութիւն ունեցող յարաբերութեան մը վրայ, զոր պէտք է ջանանք ընդարձակել եւ գօրացնել»⁽⁵⁹⁾:

Յստակ, անմեկին եւ անպանոյն խօսքեր էին այս բոլորը, ո-րոնք առանց վարանումի եւ գրաւոր կերպով եկան պարզաբանելու պետական քաղաքականութիւնը Միացեալ Նահանգներուն, իսկ ձորձ Շուլցն ու Թուրքիոյ գեսպան Շիւքրի Էլէքտրադղն իրենց նամակներովն ու այլապէս ճնշեցին ներկայացուցիչներուն վրան, որպէսզի ձախո-դէր բանաձեւ թիւ 132-ը, և յաջողեցան վերջապէս⁽⁶⁰⁾:

Բանաձեւ թիւ 132-ի հարցը քննարկուեցաւ ԱՄՆի Ներկայա-ցուցչական Տան մէջ աւելի քան մէկ ժամ՝ 7 Օգոստոս 1987-ին: Բա-նաձեւին ի նպաստ զօրաւոր կերպով արտայայտուեցան ներկայա-ցուցիչներ Տէյվիտ Պոնիորը, Պարպարա Պոքսըրը, Ֆրենք Անունզին, ձողք Քենետին, Ռիչըրտ Լէհմէնը, Տէն Լէնկրընը, Ռապըրթ Թորի-չելին եւ ծօ Մորլին, իսկ դէմ արտայայտուեցան ծին Թէյլըրը, Թրենթ Լամբը, Ֆրենք Հորթընը, Սթիվըն Սոլարզը, Տակլըս Պուրոն եւ ծան Մըրթան: Վիճաբանութեանց աւարտին տեղի ունեցաւ քուէարկութիւն մը, որ ոչ մէկ կապ ունէր բանաձեւ թիւ 132-ը վա-ւերացնելու կամ չվաւերացնելու հետ, այլ կ'առնչուէր ժողովակա-րական կանոնի մը, որ չորս ժամով պիտի սահմանափակէր արծար-ծումը բանաձեւին: Ըստ օրինի՝ անհրաժեշտ էր որ Ներկայացուցչա-կան Տան անդամները համաձայնէին ժամանակի այդ սահմանափակ-ման շուրջ բանաձեւի համար որեւէ քայլ առնելէ առաջ: «Վիճաբա-նութեան համար ժամանակահատուածի այդ սահմանման արդիւնքը որ 189-ի դէմ 201 էր՝ կանխեց բանաձեւին արծարծումը: Ընթացա-կարգային այս քուէարկութեամբ Միացեալ Նահանգներու ներկա-յացուցչական Տունը խուսափեցաւ այդ հարցը քննելէ»: Քուէարկու-թեան հաշուումներէն երեւան եկաւ որ 42 ներկայացուցիչներ չէին քուէարկած ընթացակարգային այդ հարցին:

Թէ որքա՞ն զօրաւոր էր ճնշումը՝ ի յայտ կու գայ քուէարկու-թեան տուեալներէն: Բանաձեւ 132-ի առաջադրման մէջ դեր վերցու-ցած 18 ներկայացուցիչներ դէմ էին քուէարկած կանոնական հարցին, իսկ 15 ուրիշներ ալ երբեք չէին քուէարկած: Այս բոլորը մաս կը կազ-

մէին քուէարկութենէ խուսափած յիշեալ 42 քանակին: Մինչ Շերակոյտին մէջ՝ ուր բանաձեւն ունեցեր էր 25 առաջազրող՝ հարցը կը գտնուէր յանձնախմբային մակարդակի վրայ:

Այս առթիւ՝ Նիւ Եորքի Տէյլի նիուո օրաթերթը Օգոստոս 31-ի իր խմբագրականը կ'աւարտէր «ամօթալի» բառով, եթէ Ներկայացուցչական Տունը չարբագրէր ինքինք եւ մնար լուռ: Իսկ անիկամնաց լուռ⁽⁶¹⁾:

Նախագահական տարի էր 1988-ն, եւ առ այդ Հայկական Ցեղասպանութեան ի նպաստ ելոյթներ ունեցան նախագահական թեկնածուներ ԱՄՆի փոխ նախագահ հանրապետական ծորճ Պուշն ու Մեսեչուուցի կառավարիչ գեմոկրատ Մայքրլ Տուրաքիսը: Պուշնընտրական իր պայքարը հիմնեց հետեւեալ կէտերուն վրայ⁽⁶²⁾:

Ա. ԱՄՆ պէտք է որ Ճանչնար Հայկական Ցեղասպանութիւնը ջարդերէն վերապրողներու, պատմաբաններու եւ ջարդերուն ժամանակակից ամերիկեան ներկայացուցիչներու վկայութեանց վրայ հիմնուելով, որպէսզի չկրկնուին նոյնանման սարսափինք:

Բ. Ինք պիտի միանար Քանկրեսին՝ այդ շրջանի զոհերուն յիշատակը նշելու մէջ:

Գ. Ինք պիտի չարտոնէր որ քաղաքական ճնշումներ արգելք հանդիսանան մարդկութեան դէմ ոճիրներու ամերիկեան դատապարտման:

Դ. Ինք կը գիտակցէր որ արդի Թուրքիոյ Հանրապետութիւնը պատասխանատու չէր «1915-ի դէպքերուն» եւ դէմ էր այդ շրջանի իր ցեղասպանութիւն ստորոգման:

Ե. Որպէս նախագահ՝ պիտի մղէր Թուրքիոյ զեկավարները որ երկխօսութիւն մը սկսին աշխարհացրիւ հայ համայնքին հետ՝ լուծելու համար զիրար հակագրող տարբերութիւնները:

Զ. Նախոյի ծիրէն ներս պիտի թիկունք կանգնէր որ շարունակուէր Թուրքիոյ տրուող զինուորական եւ տնտեսական օժանդակութիւնը:

Հակառակ առաջին եւ չորրորդ կէտերուն միջեւ եղած որոշ հակասութեան՝ «Ամերիկահայերու Պուշ-Քուէլլի համար յանձնախումբը» որուն պատուոյ ատենապետն էր Քալիֆորնիոյ Հանրապետական կառավարիչ ծորճ Տէօքմէնեանը՝ լաւ կերպով ընդունեցաւ եղած յայտարարութիւնը: Այս նոյն յանձնախումբը հաղորդագրութիւն մը լոյս ընծայեց փոխ նախագահական թեկնածու Տէն Քուէլլի հայանպատ ելոյթին մասին զոր անիկա ունեցած էր Մերակոյտէն ներս 27 Ապրիլ 1983-ին, մանաւանդ որ անիկա առաջազրողներէն մէկն էր 1984-ի բանաձեւ թիւն 241-ին: Յանձնախումբին ատենապետ

Պերի Զորթեան յայտարարեց թէ փոխ նախագահական դեմոկրատ թեկնածու ծերակուտական Պենթսըն ոչ մէկ արտայայտութիւն էր ունեցած Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման առնչութեամբ⁽⁶³⁾:

Ամերիկայի Հայկական Համագումարը վեցական հարցում ուղղեց նախագահական թեկնածուներ Պուշի եւ Տուքաքիսի՝ Հայոց վերաբերող Հարցերու շուրջ եւ անոնցմէ խնդրեց ունենալ գրաւոր պատասխաններ: Պատասխաննեցին երկուքն ալ:

Պուշի տեսակէտները հիմնականին մէջ կը պարզէին նոյն տեսակէտները, մինչ Մայքրլ Տուքաքիս կ'ըսէր. «Երկար տարիներէ ի վեր անձնապէս մասնակցած եմ Հայկական Ցեղասպանութեան Ցիշատակումի հանդիսութիւններուն: Եթէ ուժգնօրէն չդատապարտենք այսպիսի բռնութիւններ եւ հետեւողական կերպով չյիշենք անցեալին սխալները՝ ենթակայ պիտի մնանք այսպիսի սարսափներու կրկնումի վտանգին: Որպէս նախագահ՝ հաստատ կերպով դէմ պիտի կենամ բոլոր այն ճիգերուն ո՞ր ազդիւրէն ալ ըլլան անոնք՝ [որոնք կ'ուզեն] վերստին գրել պատմութիւնը, կամ ուրանալ զայն, եւ պետական քարտուղարին հետ զոր պիտի ընտրեմ ես՝ թիկունք պիտի կանգնիմ Քաննկրեսի բանաձեւի մը որ պիտի նշէր 1915-1923-ի Հայկական Ցեղասպանութեան Ցիշատակումի Ազգային Օր մը»⁽⁶⁴⁾:

Աւելի զուսպ եւ գիւնագիտական էին ձորձ Պուշի պատասխանները, որովհետեւ անիկա արդէն իսկ փոխ նախագահն էր Միացեալ Նահանգներուն եւ մաս կը կազմէր նախագահ Ռիկընի վարչութեան, իսկ իր ընտրաչրջանին մէջ Հայկական մեծ գաղութ մը ունեցող եւ ծագումով յոյն ու Մեսէչուսեցի կառավարիչ Տուքաքիսը մաս չէր կազմեր պետական վարչամեքենային եւ առ այդ՝ զերծ էր կաշկանդումներէ: Ընտրապայքարի մը ատեն կատարուած վերի յայտարարութիւնները քուէ ապահովելու ձգտող արտայայտութիւններ էին միայն:

Ամերիկեան Հանրային կարծիքին եւ քաղաքական շրջանակներուն վրայ որոշ ազդեցութիւն ունեցան 1988-ի Փետրուարին պայմած Ղարաբաղեան Հարցը եւ ահաւոր այն երկրաշարժը որ ցնցեց Հայաստանը 1988-ի Դեկտեմբեր 7-ին: Համակրանքի եւ զօրակցութեան կարգ մը արտայայտութիւններ կատարուեցան Հայոց հանդէպ: ԱՄՆ յատկացուց հինգ միլիոն տոլար զարմանումին համար Խորհրդային Հայաստանի երկրաշարժի հետեւանքներուն, եւ ընտրեալ նախագահ Պուշի զաւակն ու թոռն այցելեցին Հայաստան:

1989-ին լայն թափ ստացաւ Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման հետապնդումը՝ օգտագործել փորձելով ձորձ Պուշի առ այդ կատարած խոստումը: Այսուհեանդերձ՝ շուտով երեւան եկաւ որ պէտք չէր ակնկալել հիմնական որեւէ փոփոխութիւն թուրքիոյ հանդէպ

ԱՄՆի վարած ներկայ քաղաքականութենէն. առնուազն այդ ցոյց տուաւ Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆի նոր նշանակեալ Մորթըն Ապրամովիչի նշանակման վաւերացման վերաբերող Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին քննարկման նիստը։ Տեղի ունեցող հարց ու պատասխանի ընթացքին, երբ ծերակուտական Փոլ Սարպէյնզ Ապրամովիչին ուղղեց կարգ մը հարցումներ Հայկական Յեղասպանութեան շուրջ՝ անիկա պատասխանեց, թէ «առաջին. պատմական բաւական լայն տարակարծութիւն կայ տեղի ունեցածին եւ ատոր տարողութեան մասին։ Երկրորդ. նշանակելի տարակարծութիւն կայ այն մասին, թէ այն ինչ որ պատահեցաւ ցեղասպանութիւն էր թէ ոչ պարագայ մը որ խորասպէս կր վրդովէլ Թուրքիան։ Եւ այդ հիման վրայ մեր ընդհանուր կարծիքը այն է, որ այս հարցը պէտք է լուծուի պատմաբաններու կողմէ»⁽⁶⁵⁾:

Տրուած պատասխանին ի լուր՝ ծերակուտական Սարպէյնզ կարգաց 1988-ի ընտրապայքարի ընթացքին նախագահ Պուչի ունեցած ելոյթը Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման մասին եւ հարցուց նշանակեալ զեսպանին թէ «Համաձա՞յն է նախագահի արտայայտութեան»։ Ապրամովիչը յայտարարեց թէ «Ես չեմ ցանկար վիճաբանիլ Միացեալ Նահանգներու նախագահին՝ իմ վերակացուիս հետ։ Ես ձեզի բացատրեցի այն՝ ինչ որ, իմ հասկացողութեամբ, մեր կեցուածքն է Թուրքիոյ մէջ այդ ժամանակաշրջանին պատահած դէպքերուն մասին»⁽⁶⁶⁾.

Դիւանագիտական ճարպիկ այս պատասխանէն ետք էր որ Հայկական Համագումարի կառավարական եւ իրաւական հարցերու տնօրէն Վան Գրիգորեան յայտարարեց թէ ըստ երեւոյթին Հայկական Յեղասպանութեան նկատմամբ կարծիքի տարրերութիւն կար Պետական Քարտուղարութեան եւ Սպիտակ Տան միջեւ, եւ անմիջապէս աւելցուց, որ «Հակառակ այս առնչութեամբ նախագահ Պուչի յստակ յայտարարութեանց, պետական քարտուղարութիւնը, ըստ երեւոյթին, մտադիր չէ իր գիրքը փոխելու՝ Թուրքիոյ կողմէ այդ առնչութեամբ հաւանական բացասական հակազդեցութեան [մը] մտահոգութեամբ»⁽⁶⁷⁾։

Իր կարգին՝ Հանրապետական եւ ծերակուտական անվրդով դեկավար Պապ Տոլ 29 Սեպտեմբեր 1989-ին Ծերակոյտին ներկայացուց բանաձեւ թիւ 212-ը, որ կ'առաջազրէր 24 Ապրիլը Հռչակել «Հայկական Յեղասպանութեան Զոհերու Ցիշատակի Ազգային Օր»։ Բանաձեւին ետին կը կենային 57 ծերակուտականներ, որոնցմէ 26-ը ուսուկական են էին, եւ 21-ը՝ Հանրապետականներ եւ որոնք ստորագրած էին առաջադրեալ բանաձեւը⁽⁶⁸⁾։

Թուրքիան իրար անցաւ եւ ջղագրգիռ՝ դարձաւ պետական անձնաւութիւններէն մինչեւ մամուլ եւ հասարակական կարծիք։ Սակայն թրքական ջղագրգութիւնը հասաւ իր գաղաթնակէտին երբ 17 Հոկտեմբեր 1989-ին Ծերակոյտի իրաւագիտական Յանձնախումբը ձայներու մեծամասնութեամբ հաստատեց ծերակուտական Տոլի Հայկական Յեղասպանութեան յիշատակումին համար առաջադրած բանաձեւ թիւ 212-ը։

Իրար անցած՝ Թուրքիան հակազդեց զօրաւոր կերպով, եւ յաջորդ օրն իսկ, 18 Հոկտեմբերին, դիմեց սահմանափակ միջոցառումներու՝ ԱՄՆի դէմ։ Առաւել՝ դիւանագիտական ճամբով ալ ճնշում բանեցուց անոր պետական վարչամեքենային վրան։ Նոյն օրը՝ ԱՄՆի պետական քարտուղարութեան խօսնակ Մարկրէթ Թաթուայլը պատասխանելով իսրայէլեան Հաարեց թերթի թղթակից Եռառու Քառնիի հարցին՝ յայտնեց թէ Սպիտակ Տունը դէմ էր բանաձեւին, թէեւ ամերիկեան վարչութիւնը զգայուն էր հայ ժողովուրդի ողբերգական տառապանքին եւ 1915-1923-ի զոհերու յիշատակման պահանջին նկատմամբ, բայց նոյն ատեն ուշադիր էր Թուրքիոյ հետ ունեցած մօտիկ եւ զօրաւոր բարեկամութեան, ու նաեւ այն տարրեր կարծիքներուն՝ ինչ որ կը վերաբերէին այդ ահաւոր եղելութիւններուն ճշգրիտ յատկանշումին։ Երբ Քառնի յիշեցուց ընտրապայքարի միջոցին Պուշի կատարած հաստատումը՝ խօսնակը պատասխանեց թէ կարելի էր իրարու հետ հաշտեցնել իր յայտարարութիւնը եւ նախագահին հաստատումը⁽⁶⁹⁾։

Սպիտակ Տան Ազգային Ապահովութեան Գրասենեակի խորհրդական Պրենթ Սրորորոֆթ թերագրեց ծերակուտականներուն «Հեղողքացնել առաջարկուած բանաձեւը»։ Անգարայի մօտ ամերիկեան դեսպան Ապրամովիչ կանչուեցաւ Ուաշինգթոն զեկուցումի պատրուակով, ուր անիկա տարհամոզումի աշխատանք տարաւ բանաձեւին դէմ⁽⁷⁰⁾։

Թուրքիան դիմեց նաեւ իսրայէլի օժանդակութեան՝ ըստ Միլիէք օրաթերթին։ Ուաշինգթոն Թայմզ օրաթերթին համաձայն՝ իսրայէլ պահանջեց ԱՄՆի հրէական ազգեցիկ կազմակերպութիւններէն ձախողեցնել Հայկական Բանաձեւին վաւերացումը Ամերիկեան Ծերակոյտին կողմէ։ Ըստ իսրայէլեան Հաարեց օրաթերթին՝ Եռսսի Սարիտ որ իսրայէլեան խորհրդարանի արտաքին գործոց և պաշտպանութեան յանձնախումբի անդամ էր՝ բողոքեց արտաքին նախարարութեան՝ Ուաշինգթոնի մօտ իսրայէլեան դեսպանին Հայկական բանաձեւին դէմ միջամտութեան հարցով⁽⁷¹⁾։ Հակառակ այս բոլորին, սակայն, Լուիզիանա նահանգի Նիու Օրլիրնգ քաղաքին մէջ գումարուող Ամերիկեան Հրեայ Ընկերակցութիւններու Միութեան

Համագումարը «Մէկ Միլիոնէ Աւելի Հայերու Ցեղասպանութիւնը 1915-ին» խորագրեալ բանաձեռով մը 6 նոյեմբերին որոշեց թիկունք կանգնիլ ԱՄՆի Ողջակիզման Թանգարանին մէջ Հայկական Ցեղասպանութեան բաժնի մը եւ բանաձեւ թիւ 212-ին։ Միշիկընի ծերակուտական Քարլ Լեւին իր խօսքին մէջ յայտարարեց ի միջի այլոց, թէ «Եթէ մենք եւ աշխարհ 1920 եւ 1930 թուականներուն յիշէինք [Հայկական] Ցեղասպանութիւնը՝ Հիթլեր պիտի չկարենար ըսել թէ ո՞վ է որ այսօր կը յիշէ Հայերը»⁽⁷²⁾։

Թուրքիոյ արտաքին գործերու նախարարութեան բանքեր Մուրատ Սինկերը յայտարարեց թէ Հայկական Բանաձեւին նկատմամբ Ամերիկայի ծերակոյտին մէջ մինչ այդ գրսեւորուող նպաստաւոր դիրքը մղեց Թուրքիան 18 Հոկտեմբեր 1989-էն սկսեալ ԱՄՆի դէմորդեգրել «առժամեայ միջոցառումներ» եւ զորոնք արդէն իսկ դրաւ գործադրութեան։ Այսպէս՝ այդ «առժամեայ միջոցառումներ»ը կը բաղկանային

«ա. Սահմանափակում Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող ամերիկեան 12 ռազմակայաններու գործունէութեանց։

«բ. Անգարան զաղրեցուցած է Գոնիայի մէջ ամերիկեան էֆ-16 ռազմաօդանաւերուն թոփչքները։

«գ. Թուրքիան Ուաշինգթոնէն պահանջած է 36-էն 24-ի իջեցնել ինճիրլիքի մէջ գործող իր օդանաւերուն թիւը։

«դ. Ուաշինգթոն պէտք է նուազեցնէ նաեւ թրքական նաւահանգիստներ խարսխող իր ռազմանաւերուն թիւը։

«ե. Պէտք է նուազի նաեւ ամերիկեան զինուորական անձնակազմերուն երթեւեկը երկրին մէջ»⁽⁷³⁾։

Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Մեսուտ Երլմազ յայտարարեց 20 նոյեմբերին, թէ «Եթէ բանաձեւը որդեգրուի՝ պիտի դիմենք նոր միջոցառումներու, որոնք պիտի երկարին մինչեւ հեռու ապագայ»։ Թուրք պաշտօնատարներ նշեցին թէ այդ միջոցառումներէն մին կրնար ըլլալ «1990-ին չնորոգել երկու երկիրներու միջեւ [գտնուող] այն համաձայնագիրը, ըստ որուն՝ Թուրքիա Միացեալ Նահանգներէն կը ստանայ 500 միլիոն տոլարի օժանդակութիւն մը, որուն փոխարէն Միացեալ Նահանգներ իրաւունք կ'ունենայ Թուրքիոյ մէջ լրտեսական կեղրոններ գործածելու»⁽⁷⁴⁾։

Թուրքիոյ իսկական մտավախութիւնը արտայայտեց Ուաշինգթոնի մօտ Թուրքիոյ գեապան նուզէթ Գանտեմիրը, որ 18 նոյեմբերին յայտարարեց, թէ «Թուրքիոյ ուղղուած ամբաստանութիւնը հայերու կողմէ առաջին քայլ մըն է՝ յետագային պահանջելու համար թրքական հողերը եւ արդարացնելու հակաթուրք ահարեկչութիւնը»⁽⁷⁵⁾։

Այս միջոցառումներուն ի տես՝ արեւմտեան զինուորական աղթիւրներ յայտնեցին 23 նոյեմբեր 1989-ին թէ Նախոն «կրնայ վերատեսութեան ենթարկել թրքական Գոնիա քաղաքին մօտ պատերազմական օդանաւերու փորձ-թոփչքի խարիսխ մը կառուցելու իր որոշումը՝ ամերիկեան ծերակոյտին կողմէ առաջարկուած հայանպաստ բանաձեւին դէմ Թուրքիոյ որդեգրած հակա-ամերիկեան միջոցառումներուն պաճառով»⁽⁷⁶⁾:

Թուրքիոյ արտաքին նախարարութեան բանբերը Սիւնկեր յայտարարեց թէ «Գոնիայի մէջ խարիսխի մը կառուցումը կը կարօտի քանի մը տարուան ժամանակամիջոցի, յուսալով որ Հայկական Հարցը լուծուած կ'ըլլայ մինչ այդ»⁽⁷⁷⁾:

«Մինչ այդ»ը կը վերաբերէր պետական քարտուղարութեան եւ թրքական պետական բարձր աստիճանի ճնշումներուն։ Նախագահ Պուշի ընդդիմութիւնը բանաձեւ թիւ 212-ին՝ տեղի տուաւ հարցապնդումներու եւ բողոքներու։ Ֆրեզնոյէն ընտրուած ուամկապետական ծերակուտական Ռիչըրտ Լիմըն 3 նոյեմբեր 1989-ին նամակ մը գրեց նախագահ Պուշին անոր գիրքորոշումին մասին եւ յիշեցուց թէ Ֆրեզնոյի մէջ 1988 Մայիսին կայացող ընտրապայքարի շրջանին ընդունած էր Հայկական Ցեղասպանութեան իրողութիւնը եւ յետագային ալ, տարբեր թուականի մը, գրաւոր կերպով խոստացեր էր միանալ «Քանկըսին յիշտատակելու համար այդ լրջանի զոհերը»։ Լիմըն հարց տուաւ տակաւին, թէ «Պուշի վարչամեքենան պիտի թոյլատրէ» որ օտար պետութիւններ աղղեցութիւն գործեն բարոյական էական հարցի մը քննարկումին։ Եթէ Ճ. Պուշ նախընտրէ մոռնալ իր ընտրապայքարի ատեն կատարած խոստումը՝ ատիկա ապտակ մը պիտի ըլլայ Հայկական հասարակութեան՝ Ամերիկայի թէ արտասահմանի մէջ», եւ հրաւիրեց նախագահը նեցուկ կանգնելու տուեալ բանաձեւին⁽⁷⁸⁾։

Թերեւս ներկայացուցիչներէն եւ հայկական կազմակերպութիւններէն հասնող այսպիսի յիշեցումներն էին որ ստիպեցին ամերիկեան կառավարութիւնը բանակցելու Թուրքիոյ հետ «բանաձեւին մեղմացուած մէկ տարբերակի ընդունման գծով», որուն մասին բացէ ի բաց արտայայտուեցաւ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Մեսուտ Երլմազը թրքական խորհրդարանին մէջ եւ շեշտեց թէ «Թուրքիա երբեւիցէ պարտաւոր չէ սակարկութեան մէջ մտնելու եւ կամ՝ որեւէ ձեւի մէջ գտնուող հայկական բանաձեւի մը համաձայնելու»⁽⁷⁹⁾։ Այս գծով Թուրքերը համոզելու փորձ մը կատարեց նաեւ ԱՄՆի Անգարայի մօտ նախկին զեսպան Բապըրթ Հուփէն, որ թրքական Հիւրրիէթ թերթի հարցումներուն պատասխանելով յանձնարարեց Թուրքիոյ որ ընդունի «կակուղ եւ մեղմացուած ոճով գրի առնուած հայկական բանաձեւի մը վաւերացումը եւ այս հարցը փակուի

միանգամ «ընդմիշտ»⁽⁸⁰⁾: Ըստ Հուփէի՝ «լաւ գաղափար» մըն էր բանաձեւի մը վաւերացումը ընդունիլը, որովհետեւ այս կերպով այս նիւթն այլեւս դուրս կ'ելլէր թուրք եւ ամերիկեան յարաբերութիւններէն եւ առաջքը կ'առնուէր ամէն տարի կրկնուող եւ անտեղի ժամավաճառութեան, իսկ Հայկական Լապին ալ կը կորսնցնէր իր ուժը: Սակայն Թուրքիան մնաց անդրդուելի:

Ի վերջոյ բանաձեւ SJR 212-ը դրուեցաւ Ծերակոյտի քննարկման 1990-ի Փետրուարին՝ Մեծ Եղեռնի 75-ամեակի սեմին: Ծերակուտական Պապ Տոլ զօրաւոր կերպով պաշտպանեց իր ներկայացուցած բանաձեւը՝ Հայաստանը նմանցնելով Դաւթիթին, իսկ Թուրքիան ալ Գողիաթին: Ապա հաստատեց թէ ԱՄՆի Ծերակոյտն արդէն իսկ 1920-ին ճանչցած էր Հայոց Մեծ Եղեռնին պատմական իրողութիւնը եւ առայդ՝ անհրաժեշտ էր որ անցնէր Յիշատակումի Բանաձեւը:

Բանաձեւի Հակառակորդ ծերակուտականները դիմեցին ժողովական կանոնի մը որ կ'արտօնէր անսահմանափակ վիճաբանութիւնը⁽⁸¹⁾ այս հարցին չուրչ՝ ստիպելով որ բանաձեւին կողմնակիցները դիմէին ժողովական այլ կանոնի մը՝ ըստ որուն Ծերակոյտի հարիւր անդամներուն վաթսունին քուէով կարելի կը դառնար դադրեցնել անսահմանափակ վիճաբանութիւնները եւ բանաձեւը զնել քուէարկութեան: Պապ Տոլ փորձեց ընել այդ մէկը 22 Փետրուար 1990-ին եւ քուէարկութեան արդիւնքն եղաւ 49-ի դէմ 49 ճայն⁽⁸²⁾:

Այս քուէարկութենէն անմիջապէս ետք Թուրքիա սպառնաց Ուաշինգտոնին ետ կանչել իր դեսպանը եւ չվերանորոգել 1990-ին վերանորոգելի այն համաձայնագիրը որ կը վերաբերէր ամերիկեան տասր ռազմախարիսխներուն՝ եթէ քուէարկութեան դրուէր Հայկական բանաձեւը: Միւս Կողմէ՝ Թուրքիան կը գնահատէր ռամկապետական մեծամասնութեան դեկավար եւ Արեւմտեան Վիրճնիայի ծերակուտական Ռապըրթ Պիրտի դիրքորոշումը ծերակուտական Տոլի բանաձեւը ձախողցնելու մէջ⁽⁸³⁾: Ծերակուտական Տոլ անգամ մը եւս փորձեց վիճաբանութիւնները սահմանափակել եւ բանաձեւը զնել քուէարկութեան: Սակայն վերստին ձախողեցաւ անիկա՝ 48-ի դէմ 51 քուէով: Այն ատեն ծերակուտական Տոլն ստիպուած ետքաշեց իր բանաձեւը⁽⁸⁴⁾:

Միջազգային քաղաքական կացութիւնը մեծ վերիվայրումներու նախանշաններ ցոյց տալու սկսաւ 1990-ին եւ մեծ փոփոխութիւններ իջան հրապարակ: Կորպաչեւի Խորհրդային Միութիւնը դադրեցաւ վտանգ մը ըլլալէ ԱՄՆի համար եւ շրջան մը Թուրքիան ենթարկուեցաւ իր դիրքը կորսնցնելու վիճակին՝ երբ 20 Օգոստոս 1990-ին վրայ հասաւ իրագի ներխուժումը Քուէյթի վրայ եւ կրկին զօրացաւ Թուրքիոյ շրջանային դերը:

Հայաստանի մէջ ալ իրադարձութիւններն ստացան արագ ընթացք: Խորհրդարանական ընտրութիւններէն ետք՝ 23 Օգոստոս 1990-ին Հայաստան յայտարարեց իր Անկախութեան Գործընթացի Հոչակագիրը, որ իրողութիւն դարձաւ 21 Սեպտեմբեր 1991-ի համաժողովրդային հանրաքուէչով եւ Հայաստան հռչակեց իր լիակատար անկախութիւնը 23 Սեպտեմբերին: Խորհրդային Միութեան մէջ տեղի ունեցած ձախող պետական հարուածը եւ անոր յաջորդող դէպքերն ի վերջոյ կազմալուծեցին Խորհրդային Միութիւնը, որմէ ետք կազմուեցաւ Անկախ Պետութիւններու Հասարակապետութիւնը, որուն մաս կազմեց Հայաստանի նորանկախ Հանրապետութիւնը:

Այս պայմաններու տակ էր որ Հայութեան ուշադրութեան կեղրոն դարձան Հայաստանի երկրաշարժը, երկրին մէջ տիրող իրարայաջորդ իրադարձութիւնները եւ Արցախի արիւնալի զարգացումները: Ստեղծուած իրողական վիճակը պատճառ հանդիսացաւ որ թուլնար Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման հետապնդումին հետ հետապնդումը Հայկական Դատին, եւ բնական էր որ ԱՄՆ ունենար իր քաղաքական դիրքորոշումը Հայաստանի հանդէպ:

1990-ի Անկախութեան Գործընթացի հռչակումէն ետք, Սեպտեմբերի վերջաւորութեան, եւ Հայկական Համագումարի հրաւերով Ամերիկա այցելեց Հայաստանի խորհրդարանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանը: Նկատելով որ տակաւին գոյ էր Խորհրդային Միութիւնը եւ ԱՄՆ զայն էր որ կը ճանչնար որպէս գերիշխան երկիր՝ Հայաստանի նախագահին այցելութիւնը նկատուեցաւ անձնական: Այսուհետեւ կարգադրուեցաւ, որ տեսակցութիւն մը կայանար ԱՄՆի փոխնախագահ Տեն Քուէյլի հետ, բայց խաչաձեւում մը պատճառ հանդիսացաւ որ նախագահ Տէր Պետրոսեան չկարենար այցելել անոր, սակայն տեսակցութիւն մը կայացաւ անոր եւ Ամերիկայի Ազգային Ապահովութեան Խորհուրդի նախագահ Սքոքրոֆթին միջեւ:

23 Սեպտեմբեր 1991-ին Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան հռչակումէն եւ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի հանրապետութեան նախագահ ընտրուելէն ետք՝ նորընտիր նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանն երկրորդ անգամն ըլլալով այցելեց ԱՄՆ եւ այս առթիւ տեսակցեցաւ ԱՄՆի նախագահ Ճորժ Պուչի հետ 14 Նոյեմբեր 1991-ին: Այդ օր Սպիտակ Տան բանբեր Մարլին Ֆիցուաթըրի ստորագրութեամբ լոյս տեսաւ Հաղորդագրութիւն մը, որ կ'ըսէր, թէ «այսօր Միացեալ» նահանգների նախագահ Ճորժ Պուչն ընդունեց իր ձուաձեւ աշխատասենեակում Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին եւ 45 վայրկեան զրուցեց նրա հետ: ԱՄՆի նախագահը շնորհաւորեց Լիւոն Տէր Պետրոսեանին՝ առաջին անգամ Հայաստանի նախագահի ազատ ժողովրդավարական ընտրութիւններում վերջերս

յաղթանակ տանելուն առթիւ: Նա յայտարարեց որ Մ[իացեալ] Նահանգների կառավարութիւնը զօրավիդ է Հայաստանի կառավարութեան կողմից անցկացուող քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումներին:

«Նախագահը նաեւ հաւաստիացրեց որ ԱՄՆը մտադիր է կուռիոսիարաբերութիւններ հաստատել Հայաստանի հետ: Երկու պետութիւնների զեկավարները քննարկեցին հարցեր՝ կապուած ԱՄՆի կողմից Հայաստանին յատկացուելիք հնարաւոր պարենային, բուժական, առեւտրական, ինչպէս նաեւ արտածման-ներածման դրամատան միջնորդութեամբ ներդրումների ձեւով օգնութեան հետ: Վերջում նախագահ Պուշ Նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին յայտնեց, որ ամերիկեան կառավարութիւնը մտադրել է 1992 թուականին երեւանում բացել հիւպատոսարան, ինչպէս նաեւ սկսել դիւանագիտական յարաբերութիւնների ծրագրի իրականացմանը»⁽⁸⁵⁾:

Սակայն ԱՄՆ ճանչցաւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը 1991-ի Դեկտեմբերին՝ Խորհրդային Միութեան լուծարքի յայտարարութենէն ետք նախագահ Պուշի կատարած յայտարարութեամբ: 4 Փետրուար 1992-ին երեւանի Հրազդան պանդոկին մէջ տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր բացումը Հայաստանի մօտ Ամերիկեան Դեսպանատան, որուն ժամանակաւոր գործավարն էր Սթիվըն Մաննը⁽⁸⁶⁾: ԱՄՆի մէջ ալ բացուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանատունը եւ լիազօր ներկայացուցիչ նշանակուեցաւ Ալեքսանդր Արզումանեանը:

ԱՄՆի պետական քարտուղար Ճէյմս Պէյքը, Խորհրդային Միութեան նախկին բազկացուցիչ՝ այլ այժմ նորանկախ պետութիւններուն իր այցի ծիրէն ներս, 11 Փետրուար 1992-ին այցելեց նաեւ երեւան, ուր տեսակցեցաւ Նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին եւ արտաքին գործոց նախարար Ռաֆֆի Յովհաննիսեանին հետ: Խօսակցութիւններն «առաւելաբար կեղրոնացան երկու երկիրներու փոխարաբերութեանց եւ Լեռնային Հարաբաղի հարցին խաղաղ կարգադրութիւններուն վրայ»⁽⁸⁷⁾:

Պէյքըի հետ ամերիկեան պատերազմական բեռնատար օդանաւմը նախ Հայաստան բերաւ ԱՄՆի կառավարութեան Հայաստանի մէջ աղէտի գօտիին մատուցած 65 թոն կարագի նպաստը: Ցետագային ալ հասան 541 թոն դեղօրայք եւ սննդեղէն:

Մինչ այդ արդէն իսկ տեղի ունեցեր էին նախ խորհրդարանական այցելութիւնները ծերակուտական Պապ Տոլի եւ ուրիշներու, եւ ապա՝ ԱՄՆի Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնաժողովի նախագահ Քլէյպըրն Պիի: ԱՄՆի Քանկրեսին հրաւորվ Հայաստանէն խորհրդարանական պատուիրակութիւն մը Հայաստանի խորհրդարանի նախագահ: Բարգէն Արարքցեանի գլխաւորութեամբ

փոխադարձ այցելութիւն մը տոււաւ Միացեալ Նահանգներ : Նախնական համաձայնութիւններ կնքուեցան Հայաստանի խորհրդարանին եւ Ամերիկեան Քանկրեսին միջեւ «Համագործակցութեան, տեղեկատուութեան փոխանակումին, նաեւ Հայաստանի խորհրդարանէն ներս Քանկրեսի փորձի ուսումնասիրութեան նպատակով մասնագէտներ գործուղելու վերաբերեալ»⁽⁸⁸⁾:

2 Ապրիլ 1992-ին Հայաստանն եղաւ նախկին խորհրդային հանրապետութիւններէն առաջինը, որ առեւտրական համաձայնագիր մը կնքեց ԱՄՆի հետ : Դաշնագիրին վրան իրենց անուան սկզբնատառերը դրին Հայաստանի փոխ վարչապետ Հրանդ Բագրատեանը եւ ԱՄՆի պետական քարտուղար Ճէյմըս Պէյքըը⁽⁸⁹⁾:

Ամերիկեան արտաքին քաղաքականութեան մէջ երեւան ելաւ գիծ մը — Թուրքիոյ այսպէս կոչուած լայիի պետութեան քաջալերանք՝ Կեղրոնական Ասիոյ նախկին խորհրդային իսկ այժմ անկախ պետութիւններուն հետ կապերու ամրապնդման՝ ի հեճուկս իրանի իսլամական արմատականութեան : Շրջանին մէջ Թուրքիան ստացաւ որոշ վերաբեւորում, զոր անիկա օգտագործեց ի վնաս Հայաստանի, Արցախի եւ Նախիջեւանի :

Մարտին՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան հայկական ուժերն ազատագրեցին Խոջալուի օդակայանը եւ Մայիսին ալ, յաջորդաբար, Շուշին եւ Արցախէն Հայաստան անցքը՝ այդ ձեւով դուրս գալով նեղացուցիչ շրջափակումէ մը :

Խոջալուի ազատագրումի վազորդայնին Թուրքիոյ վարչապետ Սուլէյման Տեմիրէլի հետ հեռածայնային խօսակցութեան մը ընթացքին նախագահ Շորճ Պուլ յայնելէ ետք իր մտահոգութիւնը Ղարաբաղեան Հարցին շուրջ՝ շեշտեց անհրաժեշտութիւնը զայն «բացառապէս խաղաղ միջոցներով» լուծելու եւ յոյս յայտնեց «որ Թուրքիան շէզոփութիւն կը պահպանի մարտնչող կողմերի նկատմամբ» : Այս առթիւ անիկա կոչ ուղղեց նաեւ Հայաստանին եւ Ազրակէյճանին, որ Լեռնային Ղարաբաղի հարցը լուծէին «խաղաղ միջոցներով»⁽⁹⁰⁾:

Շուշիի եւ Լաշինի գրաւումէն ետք՝ ԱՄՆի պետական քարտուղարութեան բանքեր Մարկրիթ Թաթուայլըը յայտնեց թէ ԱՄՆ կողմնակից էր Եւրոպայի Ապահովութեան եւ Համագործակցութեան Համագումարի միջնորդական ջանքերուն եւ թէ ամերիկեան կառավարութիւնը համամիտ չէր որ երրորդ կողմ մը միջամտէր վէճին, այլ կ'ողջունէր որեւէ երկրի ջանքերը, որոնք կը միտէին վէճի խաղաղ լուծման, եւ ապա աւելցուց թէ ԱՄՆի կառավարութիւնը զինուորական գործողութիւններու հիման վրայ «Լեռնային Ղարաբաղի, Նախիջեւանի կամ որեւէ այլ տարածքի կարգավիճակի միակողմանի փոփոխութիւններ չընդունիր»⁽⁹¹⁾:

Ամերիկեան պետական քաղաքականութենէն անկախ եւ չնորհիւ հայկական լոպիի աշխատանքներուն ԱՄՆի Սերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնաժողովն իր 13 Մայիս 1992-ի նիստին 14 թեր եւ 4 դէմ քուէով որոշեց Ազրպէյճանի տրուելիք օգնութիւնը պայմանաւորել Ազրպէյճանի կառավարութեան կողմէ Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Լեռնային Ղարաբաղի դէմ «պաշարումի եւ յարձակողական քայլերու ջնջումով»⁽⁹²⁾:

Մերակուտական ձոն Բերի որ ներկայացուցած էր առաջարկը՝ նշեց իր խօսքին մէջ որ Ազրպէյճանը բռնագրաւած էր Անկախ Պետութիւններու Հասարակապետութեան ուազմական պահեստները եւ օգտագործեր էր գերարդիական զէնքեր Հայաստանի ազգային բանակին եւ Լեռնային Ղարաբաղին վրայ իր կատարած յարձակումներուն ատեն: Ապա եզրակացուց թէ Ազրպէյճանին պէտք չէ տրուի ամերիկացի քաղաքացիին տուրքերէն գոյացած որեւէ գումար, քանի որ անիկա «կը շարունակէ կիրարկել այնպիսի քաղաքականութիւն մը, որ խոտոր կը համեմատի ամերիկացի ժողովուրդին ժողովրդավարական եւ մարդկային իրաւանց հիմնական սկզբունքներուն»⁽⁹³⁾:

Նոյն նիստին՝ Ամերիկայի պետական փոխ քարտուղար Ռիչարտ Արմիթէյճը յայտարարեց «որ Պուշի կառավարութիւնը դէմ է Բերիի առաջարկին», որովհետեւ «մարդկային իրաւանց բռնաբարումները տեղի կ'ունենան երկու կողմերէն», եւ թէ՝ «Հայերը պաշարումի ենթարկեցին Նախիջեւանը»: Արմիթէյճի կարծիքով, Ռւաշինկուլնի համար օգտակար չէր միարձուիլ «ազգամիջեան հակամարտութիւններուն մէջ», մանաւանդ երբ անոնք կրնան դժուարացնել «Թուրքիա-Միացեալ Նահանգներ յարաբերութիւնները»⁽⁹⁴⁾:

Երբ Մայիսի կէսերուն հայ ինքնապաշտպանութեան ջոկատները կը վերագրաւէին Սաղարակի (Նախիջեւան) մօտ գտնուող հայկական բլուրները, ուրիշ ազերինները կը ոմբակոծէին երասխաւանը եւ այլ հայկական բնակավայրերը՝ Նախիջեւանի վարչապետ Հայտար Ալիեւն ու Թուրքիան իրար անցուցին աշխարհը եւ յաջողեցան Նախոյին եւ Եւրոպական Խորհուրդին անցընել տալ կարգ մը բանաձեւեր որոնք անարդար կերպով կը դատապարտէին հայութիւնը: Կեղծիքը շուտով երեւան ելաւ սակայն, որովհետեւ Հայաստան միտք չունէր Նախիջեւանը գրաւելու: Նոյնիսկ նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան յայտարարեց, թէ պատրաստ էր փոխագրծ համաձայնագիր մը կնքելու Նախիջեւանին հետ: Առ այդ՝ ԱՄՆի պետական քարտուղարութեան բանբեր Ռիչարտ Պուչը յայտարարեց, թէ «Ամերիկեան կառավարութիւնը ոգեւորուած է Հայաստանի եւ Նախիջեւանի սահմանը անվտանգութեան գոտի դարձնելու նպատակով համաձայնագիր

ստորագրելու Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի առաջարկով»⁽⁹⁵⁾:

1992-ի Մայիսի վերջերուն Լիզպոնի մէջ կայացաւ միջազգային ժողով մը Խորհրդային Միութեան նորանկախ պետութիւններուն օժանդակելու համար, որուն ընթացքին ԱՄՆի պետական քարտուղար Ջէյմը Պէյքը տեսակցեցաւ Հայաստանի, Ազրագէյճանի եւ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարարներուն հետ եւ միասնաբար քննարկեց «Լեռնային Ղարաբաղի վէճի կարգադրութեան միջոցները»⁽⁹⁶⁾:

Զ. Մ.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Այս ակնարկին առաջին մասին համար՝ «ԱՄՆի արտաքին ժաղաքականութիւնը և Հայկական Հարցը (1900-1976)», տես ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ, հանգ. Զ. Պէյրուր, 1977-78, էջ 71-104:
2. «Հայկական 8Եղասպանութիւնը Միացեալ Նահանգներու Քամկրեսին մէջ — Ներկայացնցին Զարլզ Փաշայեանի նառը», Զարթօնք, Պէյրուր, 11 Ապրիլ 1984, էջ 3:
3. Զաւէն Մարդուամ, «1978-1979 Հայկական Դասի հետապնդման նամբում վրայ», Զարթօնք, Ամանորի բացառիկ, 31 Դեկտեմբեր 1979, էջ 10:
4. Նոյնի:
5. Hoosharar, vol. 67, № 17, New York, 1 November 1980, p. 17.
6. «Ամերիկան հակասութիւնը», Ազգակ, Պէյրուր, 31 Յուլիս 1978, էջ 1:
7. Ազգակ, Պէյրուր, 29 Փետրուար 1980, էջ 4:
8. Հայրենիք, 16 Ապրիլ 1980, էջ 1:
9. Sbu' ծանօթ. թիւ 2:
10. News, Congressman George E. Danielson, 30th District, California, «Remembering the Armenian massacre», LA, 19 May 1981, p. 8.
11. «Միացեալ Նահանգներու դիսպանը Հայաստանի մէջ», Զարթօնք, Պէյրուր, 6 Ապրիլ 1982, էջ 2:
12. Ազգակ, Պէյրուր, 26 Յունիւար 1982, էջ 8:
13. Էնտրի Քըրզը, «Հայկական հարբեկչութիւն — Ռուբուզի մը», Զարթօնք, Պէյրուր, 21-22 Ապրիլ 1983, էջ 2:
14. Sbu' ծանօթ. թիւ 2:
15. Զարթօնք, Պէյրուր, 25 Փետրուար 1983, էջ 2:
16. Զարթօնք, Պէյրուր, 20 Մարտ 1983, էջ 2:
17. «Ներկայացուցական Տան նախագահ Թամբու Օ՞նիլի խօսքը», Զարթօնք, Պէյրուր, 13 Ապրիլ 1984, էջ 2:
18. Նոյնի:
19. Sbu' ծանօթ. թիւ 2:
20. Զարթօնք, Պէյրուր, 14 Նոյեմբեր 1982, էջ 2:
21. Զարթօնք, Պէյրուր, 2 Դեկտեմբեր 1982, էջ 1:
22. Նոյնի:
23. «Թուրքիա մտահոգ իր արեւելեան շրջաններէն», Զարթօնք, Պէյրուր, 7 Հոկտեմբեր 1983, էջ 2:
24. Նոյնի:
25. Նոյնի:
26. «ՆԱԹՕի ուզմափորձերը արեւելեան թուրքիոյ մէջ», Զարթօնք, Պէյրուր, 10 Յունիս 1983, էջ 2:
27. «Անսկուայի ճայնափիւոը ՆԱԹՕի բրժական ուզմափորձերու մասին», Ազգակ, Պէյրուր, 19 Յուլիս 1983, էջ 5:
28. «Հայկական 8Եղասպանութիւնը չի շահագրգուե Միացեալ Նահանգներու Համբավետականները», Զարթօնք, Պէյրուր, 13 Սեպտեմբեր 1984, էջ 2:
29. «Ամերիկայի նախագահական դիմուլաս թեկնածուներ Մոնտէլլ և Ճեքսոն Հայկական Ցեղասպանութեան մասին», Զարթօնք, Պէյրուր, 26 Յունիս 1984, էջ 3:

30. «Հ. Յ. Դ. Հայ Դատի Յանձնախումբը 100.000 տոլար կը յատկացնէ Մոմտէյի ընտրապայքարին», Զարթօնք, Պէյրուր, 10 Ապրիլ 1984, էջ 2:
31. Զարթօնք, Պէյրուր, 5 Օգոստոս 1983, էջ 2:
32. «Թթվական հակահայ ՅԱՀՈՒՄԵՐԸ կը սաստկաման — Մ[իացեալ] Նահանգներու Արտ[աքին] Գործոց Նախարարութիւնը չ'ընդունիր Հայկական Ցեղասպանութիւնը», Զարթօնք, Պէյրուր, 20 Ապրիլ 1984, էջ 2:
33. Նոյնի:
34. «Հայ Դատի Յանձնախումբին կոչը՝ նախագահ Ռոնը Ռիկը Ռիկը», Ազգակ, Պէյրուր, 30 Օգոստոս 1984, էջ 1:
35. Նոյնի:
36. *Wall Street Journal*, New York 2 October 1984. տես՝ «Ասալայի օրը», Զարթօնք, Պէյրուր, 27 Հոկտեմբեր 1984, էջ 2:
37. «Les Etats-Unis vont fournir des systems de defense aerienne à la Turquie», *L'Orient-Le Jour*, Beyrouth, 15 Novembre 1984, p. 1.
38. «Ռիկըն վարչութիւնը դէմ է մարդ[կային] արդարութեան», Զարթօնք, Պէյրուր, 11 Յունիս 1985, էջ 2:
39. Նոյնի:
40. Նոյնի:
41. *New York Times*, New York, Editorial, 29 April 1985. տես՝ Զարթօնք, Պէյրուր, 23 Մայիս 1985, էջ 2:
42. *Boston Globe*, Boston, Editorial, 18 April 1985. տես՝ Զարթօնք, Պէյրուր, 23 Մայիս 1985, էջ 2:
43. Զաւել Մսրբյան, «Հայկական Հարցի հոլովոյը Մեծ Եղեռնի 70-ամեակին», Խօսնակ, Պէյրուր, ԽՀ. տարի, թիւ 12, Դեկտեմբեր, 1985, էջ 15:
44. United Nations, Economic and Social Council, E/CN. 4/Sub. 2/1985/S.R. 18, p. 3, pt. 33.
45. United Nations, Economic and Social Council, E/CN. 4/Sub. 2/1985/S.R. 39, Add. 2, pp. 4-5, pt. 33.
46. Տես՝ ծանօթ. թիւ 43, էջ 10:
47. Նոյնի:
48. Նոյնի:
49. «Mise en garde de la Turquie sur la Question Arménienne», *L'Orient-Le Jour*, Beyrouth, 6 Decembre 1985, p. 1. Տես՝ Զարթօնք, Պէյրուր, 7 Դեկտեմբեր 1985, էջ 3:
50. «Ճորբ Տէօքմէնան կը խօսի Ողջակիզման եւ Հայկական Եղեռնի մասին», Զարթօնք, Պէյրուր, 15 Դեկտեմբեր 1985, էջ 2:
51. Տես՝ ծանօթ. թիւ 43, էջ 15:
52. Նոյնի:
53. «Մ[իացեալ] Նահանգներ-Թուրքիա համաձայնութիւնը վերամորոգուած», Զարթօնք, Պէյրուր, 22 Յունուար 1987, էջ 4:
54. Արարատ լին:
55. Տես՝ ծանօթ. թիւ 53:
56. Զաւել Մսրբյան, «Դիւանագիտական գետնի վրայ Հայկական Հարցին հոլովոյը 1986-ին», Զարթօնք, Ամանորի բացակի, Պէյրուր, 1 Յունուար 1987, էջ 7:
57. Այսինքն՝ Սիմեիանկ, կամ Զինական Թուրքեստան:
58. Տես՝ ծանօթ. թիւ 56:
59. «Ալեք Մանուկյանի յուշագիրը պետական ժարութափ Հուկին Ցեղասպանութեան Ոգեկոչման որոշմագրին մասին», Խօսնակ, Պէյրուր, 1987, էջ 5-6:
60. «Թուրք-ամերիկան սերտ գործակցութիւն Հայկական Բանաձեին դէմ», Ազգակ, Պէյրուր, 12 Սեպտեմբեր 1987, էջ 4-5:
61. «After all it's only genocide», Editorial, *Daily News*, New York, 31 August 1987, p. 26.
62. *Nor Gyank*, Los Angeles, 20 October 1988, p. 50.
63. Նոյնի:
64. «Bush and Dukakis on Armenian related issues», *Hay Gyank*, Los Angeles, 21 October 1988, p. 18.
65. «Թուրքիոյ մօտ ամերիկան դեսպանը Հայկական Ցեղասպանութեան մասին», Զարթօնք, Պէյրուր, 4 Օգոստոս 1989, էջ 2:

66. Նոյն:
67. Նոյն:
68. Զարթօնք, Պէյրուր, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 2:
69. «Պուշի վարչութեան ընդդիմութիւնը Հայկական Բանահետին դէմ», Զարթօնք, Պէյրուր, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 2:
70. Զարթօնք, Պէյրուր, 1 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:
71. Տես' ծանօթ. թիւ 69:
72. «Ամերիկան Հրեայ Ընկերակցութիւններու Միութիւնը կ'որոշէ գօրավիգ կանգնի Հայկական Բանահետին», Զարթօնք, Պէյրուր, 7 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:
73. Տես' ծանօթ. թիւ 69:
74. Ազգակ, Պէյրուր, 21 Նոյեմբեր 1989, էջ 1:
75. Նոյն:
76. Ազգակ, Պէյրուր, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 8:
77. Նոյն:
78. «Հայկական Ցեղասպանութեան մասին Լիմոնի նամակը Պուշին», Զարթօնք, Պէյրուր, 1 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:
79. Հայրենիք, Պոսթըն, 8 Դեկտեմբեր 1989, էջ 1:
80. Նոյն:
81. Անգլերէն տարազն է filibusterism, որ կը նշանակէ «յելուզակութիւն, օրինականութեան գործընթացը օրինական միջոցներով խախտելու արարք»:
82. «Armenian Genocide Resolution SJR 212 withdrawn following Senate filibuster», *Hye Sharzhoom*, Fresno, vol. 11, № 3, March 1990, p. 1.
83. «Campagne turque contre un projet pro-arménien du Congrès», *L'Orient-Le Jour*, 27 Février 1990, p. 3.
84. Տես' ծանօթ. թիւ 82:
85. Զարթօնք, Պէյրուր, 21 Նոյեմբեր 1991, էջ 1:
86. «Երեւանի մէջ բացում ամերիկան դեսպանութեան», Զարթօնք, Պէյրուր, 6 Փետրուար 1992, էջ 1:
87. «Ճեմը Պէյքը Հայաստանի մէջ», Զարթօնք, Պէյրուր, 13 Փետրուար 1992, էջ 1:
88. «Հայաստանի խորհրդարանական պատուիրակութիւն մը Քոնկրետի հրաւերով Միացեալ նահանգներուն մէջ», Զարթօնք, Պէյրուր, 25 Մարտ 1992, էջ 1:
89. Ապագայ (անգլերէն բաժին), Մոնթեալ, 27 Ապրիլ 1992, էջ 9:
90. Արարատ, Պէյրուր, 27 Մարտ 1992, էջ 1:
91. Զարթօնք, Պէյրուր, 24 Մայիս 1992, էջ 3:
92. Ազգակ, Պէյրուր, 18 Մայիս 1992, էջ 1:
93. Նոյն:
94. Նոյն:
95. Զարթօնք, Պէյրուր, 27 Մայիս 1992, էջ 1:
96. Նոյն:

THE FOREIGN POLICY OF THE UNITED STATES
OF AMERICA AND THE ARMENIAN QUESTION
1977 - MAY 1992
(Summary)

ZAVEN MESERLIAN

Relying mainly on Armenian newspaper information and various official documents both Armenian and American, the article endeavours to give an account of the USA foreign policy vis-a-vis the Armenian Question. The story thus told covers a period of fifteen odd years (1977-1992), being the second installment of an article the first part of which was published in the *Haigazian Armenological Review*, vol. VI, 1977-78, pp. 71-104.

The article published here brings to light the ambiguous policy of the White House officials, the American Congressmen & the representatives in spite of the various declarations made by them on various occasions; moreover it portrays the pro-Turkish stand of almost all the American officials, big or small, who helped to ram The American State ship. This general survey presented here will definitely help better understand the undercurrents which formulated the American Policy both towards the Soviet Armenian Republic of yesterday and the Independent Armenian Republic of today.